

ISSN 0350–185x

UDK 808

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
и
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

ЛУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

књ. LXXIII, св. 3–4

Уређивачки одбор:

*др Јасна Влајић-Појовић, др Даринка Горићан-Премк, др Рајна Драгићевић,
др Најда Иванова, др Александар Лома, др Алина Ј. Маслова,
др Софија Милорадовић, др Мирослав Николић, др Слободан Павловић,
др Предраг Пијер, др Слободан Ремейић, др Живојин Сијанојчић,
др Срејко Танасић, др Зузана Тојолињска, др Анајолиј Турилов,
др Викџор Фридман*

Главни уредник

Предраг Пипер

БЕОГРАД
2017

ISSN 0350-185X, LXXIII, св. 3–4 (2017)

UDK: 811.163.41'376.635

COBISS.SR-ID: 230969356

DOI:

Примљено: 13. маја 2017.

Прихваћено: 22. маја 2017.

Прегледни рад

СЛОБОДАН Ј. ПАВЛОВИЋ*

Универзитет у Новом Саду

Филозофски факултет

Одсек за српски језик и лингвистику

СРПСКА ИСТОРИЈСКА ЛИНГВИСТИКА НА ПОЧЕТКУ XXI ВЕКА**

У раду се даје преглед кључних теоријско-методолошких усмерења примењених у српским историјскојезичким истраживањима на почетку XXI stoleћа. Поред доминантног филолошког и(ли) структурнолингвистичког приступа, у последњој деценији јављају се и студије у којима су уз дескриптивне све чешћи и експланаторни садржаји првенствено типолошколингвистичке и когнитивнолингвистичке оријентације.

Кључне речи: историја српскога језика, филологија, структурална лингвистика, лингвистичка типологија, когнитивна лингвистика.

1. Увод. Изучавање српске језичке дијахроније отпочиње шездесетих година XIX stoleћа с публикавањем Даничићевог историјског *Рјечника из књижевних сѣарина срѣских* (1863–1864), да би већ у наредној деценији србистичка историјскојезичка истраживања добила нов квалитет кроз познате Даничићеве студије *Историја облика срѣскога или хрвајскога језика до свршејѣка XVII вијека* (1874), *Основе срѣскога или хрвајскога језика* (1876), *Коријени с ријечима од њих ѿсѣалијем у хрвајском или срѣском језику* (1877). Тиме је конституисана историја српскога језика као србистичка научна дисциплина која ће управо у наше време, средином друге деценије XXI века, прећи stoleће и по континуираног постојања, делећи

* slobodan.pavlovic@ff.uns.ac.rs

** Рад је настао у оквиру пројекта *Историја срѣског језика* (178001), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

мање-више развојне теоријско-методолошке тенденције с осталим језички оријентисаним србистичким дисциплинама. Утемељена у теоријско-методолошким оквирима европских компаратиста (пре свега А. Шлајхера и А. Фика), у чијим је учењима Ђ. Даничић налазио своје инспирације (уп. П. Ивић 1991: 254–256), ова ће дисциплина кроз радове А. Белића добити младограматичарске теоријско-методолошке поставке (уп. Павловић 2016), да би је П. Ивић својим студијама – првенствено из историјске фонологије (1991: 5–157) – увео у структуралнолингвистичку научну парадигму.¹ Све ово време споменици српске писане заоставштине су предмет и србистичке филолологије, чије су граматографске оквице крајем XIX stoleћа поставили М. Решетар (1894, 1895) и Ђ. Ђорђевић (1896, 1898). Генеративна граматика није имала директног уплива у анализама српске језичке дијахроније – као ни синхроније, уосталом – тако да су српске историјскојезичке студије током друге половине XX stoleћа биле мање-више „изолативно” оријентисане на филолошку дескрипцију језичких споменика уз ређе експланаторне опсервације структуралног типа,² без посебног интересовања за сагледавањем језичких промена у макролингвистичком контексту. Истраживање српске језичке дијахроније током последњих деценија XX века заостаје у теоријско-методолошком, тематском и концептуално-терминолошком смислу за одговарајућим истраживањима савременог српског језика, у којима су све чешћи интердисциплинарни научни приступи, пре свега социolingвистичког, психolingвистичког, те прагмалингвистичког типа (уп. RADOVANOVIĆ 1989: 6–7). Чини се да управо с XXI stoleћем истраживања српске језичке дијахроније

¹ О младограматичарском, структуралистичком и генеративистичком теоријско-методолошком приступу историјскојезичким променама на фололошком и морфолошком нивоу детаљно говори Љ. Суботић (2002).

² Разматрајући однос теоријско-методолошких парадигми у проучавању савременог српског језика током друге половине XX stoleћа М. Радовановић (1989: 6) истиче: „The sixties did not, however, bring with them a possible ‘opening’ toward the then, in world proportions, already prestigious generative linguistics (in any of its more or less syntactically, semantically or even pragmatically founded versions), primarily because of the many [...] unfinished tasks of a descriptive nature. Namely, in these tasks, the traditional philological approach had already been replaced, during the transition from the fifties to the sixties, by the structural approach to the study of linguistic phenomena [...] so that a devotion to the predominantly explanatory and theoretical focuses of generative linguistics lacked in Yugoslav conditions available professionals, time, available research facilities, financial and, naturally, institutional teaching potentials and training and even personal (individual or group) linguistic interest.”

улазе у период уравнотеженог научног интересовања за дескриптивне и експланаторне садржаје, за микролингвистичке и макролингвистичке опсервације, за анализе и синтезе, за емпирију и теорију и сл.³

2. ФИЛОЛОШКИ И СТРУКТУРАЛНОЛИНГВИСТИЧКИ ПРИСТУП ИСТОРИИ СРПСКОГ ЈЕЗИКА. Од оснивања србистике као национално оријентисане хуманистичке научне дисциплине до почетка XXI века историјска проучавања српског језика била су у теоријско-методолошком смислу доминантно филолошки детерминисана. У прицизирању овог научног приступа упутно је поћи од става М. Радовановића (1997: 84), који филолошко бављење језиком одређује као усредсређеност:

„пре на фиксирани језик него на језик схваћен као процес, као дејство, пре на статику него на динамику у њему, то јест – пре на стање него на догађање, пре на опис него на објашњење, пре на чињенице неголи на њихово тумачење, пре на последице него на њихове узроке, пре на појединости него на њихову укупност и системско устројство, [...] пре на варијације међу језицима него на универзалије у њима“.⁴

Такав је приступ српском историјскојезичком корпусу вероватно био и нужан будући да је у деценијама утемељивања и уздизања националне културе истраживање српских језичких појава служило „за откривање и очување знања о култури и појединачним њеним сегментима што се (писменим, па и усменим начином) језиком исказују” (RADOVANOVIĆ 1997: 84). С друге стране, за лингвистички постављену историју српског језика, која би се – насупрот оној филолошкој – концентрисала на језичке процесе, дејства, динамику, догађање, универзалије, тумачење узрока и механизма увек је недостајало драгоцених филолошких факата, на основу којих би се могле извести научно релевантне лингвистичке систематизације.

Мада је ове две научне оријентације врло тешко разграничити,⁵ за потребе систематизовања научних знања о српској језичкој дија-

³ О експланаторности савремених српских историјскојезичких истраживања из општелингвистичког аспекта говори М. Радовановић (2015: 200–218).

⁴ На сличан начин о овој научној дихотомији М. Радовановић говори и у својој *Социолингвистици* (1986: 16), те за историју србистике може бити занимљиво да је он својим скаларним одређењима типа *пре X него Y* (и у спецификавању филологије) још осамдесетих година прошлог века најавио своју *Фази лингвистику* (2015), публикувану тридесетак година касније.

⁵ Недвосмислено раздвојити два скупа у фазичним односима (од којих се сваки спецификује формулацијом типа *пре X него Y*) није могуће, те не чуди што

хронији условном би се теоријско-методолошком вододелницом између филологије и лингвистике могла третирати фокусираност конкрет-ног истраживања на *одређени језички споменик* (односно споменике истог типа) или пак на *одређену језичку појаву* (односно појаве). Уколико је, дакле, опис језичких појава у одређеном споменику средство позиционирања датог споменика у укупној српској писмености и култури, онда би се могло говорити о филолошком приступу. Из лингвистичке визуре пак језички се споменик користи само као средство (тј. извор) за разматрање одређене језичке појаве у дијахроном ходу српскога језика. Како србистика током претходних

дискусије о односу филологије и лингвистике трају готово два столећа с мањим или већим интензитетом. Док је прва генерација компаратиста (Боп, Раск, Грим и др.) – по налазима К. Кернера (1982: 406) – себе сматрала филолозима упркос свести да су им научна интересовања одступала од књижевно-језичке оријентације претходника, већ средином XIX столећа А. Шлајхер недвосмислено одваја филологију од лингвистике, приписујући првој статус дисциплине која посредством језика продире у духовност једне језичке заједнице, док се друга бави језиком као таквим. Филологија припада историји једног друштва, а лингвистика је део природне историје човека, или како Шлајхер каже (1850: 1): „Die Wissenschaft nämlich, welche zwar zunächst die Sprache zum Object hat, dieselbe aber doch vorzugsweise nur als Mittel betrachtet um durch sie in das geistige Wesen und Leben eines oder mehrerer Volksstämme einzudringen ist die Philologie und sie gehört wesentlich der Geschichte an. Ihr gegenüber steht die Linguistik, diese hat die Sprache als solche zum Object und sie hat direct mit dem geschichtlichen Leben der die Sprachen redenden Völker Nichts zu schaffen, sie bildet einen Theil der Naturgeschichte des Menschen“. Свега неколико деценија после Шлајхера, К. Бругман у свом приступном предавању за професора компаративне филологије на Универзитету у Фрајбургу не налази суштинску потребу за раздвајањем ових двеју дисциплина, које су – по њему – пре у комплементарном него у опозитном односу: „In der That hat denn auch noch niemand eine begriffliche Grenze zwischen Linguistik und Philologie zu ziehen gewusst, deren Unhaltbarkeit sich nicht leicht darthun liesse. [...] Nicht in den Sachen liegt eine Discrepanz, erst der Mensch, der einseitig urtheilende, trägt sie hinein“ (BRUGMANN 1885: 17). У време структурализма ова је дихотомија могла бити заостравана толико да Л. Блумфилд (1933: 512), управо супротно К. Бругману, истиче да је важно разликовати филологију и лингвистику, пошто је међу њима мало заједничког: „it is important to distinguish between *philology* (German *Philologie*, French *philologie*) and *linguistics* (German *Sprachwissenschaft*, French *linguistique*), since the two studies have little in common“. Стари приступ језику констатује чињенице, али не трага за узроцима, или не бар за узроцима системске природе, па у том контексту В. К. Журављов (2004: 23) каже: „Историческая грамматика хорошо разработала процедуру датировки языковых изменений. Это – Добросовестный Нотариус, фиксирующий даты рождения и смерти языковых фактов. [...] Причинность и взаимосвязь регистрируемых явлений остаются вне компетенцию Добросовестного Нотариуса“.

готово два века свог постојања још увек нема потпун попис и опис српске писане заоставштине,⁶ и на почетку XXI века у нашој историји језика честе су ортографске и(ли) граматографске историјско-језичке студије посвећене конкретном језичком споменику или групи просторно и(ли) временски повезаних споменика. У овим се филолошким описима језички споменик настоји локализовати у временском и просторном смислу, а с обзиром на хомогену диглосију – као константно својство српске културе све до XIX stoleћа – и у кодном (односно медијумском) смислу,⁷ а све то с мање или више наглашеном потребом попуњавања дијахронијских, дијатопијских и функционалнoмyникацијских знања о језичкој ситуацији на различитим деловима српске језичке територије, у различитим периодима развоја српскога језика, те у различитим доменима језичке употребе.⁸

⁶ Српска култура и наука, на пример, још увек не располаже целовитим дипломатаром, као основом темељног лингвистичког тумачења конкретних језичких промена регистрованих у средњовековним повељама и писмима. Ваља у том смислу подсетити да је, на пример, дипломатар англо-саксонских повеља *Codex Diplomaticus Aevi Saxonici* објављен у шест томова још у првој половини XIX stoleћа (KEMBLE 1839–1848). Ипак, резултати вишедеценијског рада на овом пољу све су видљивији. Ради илустрације треба поменути покретање часописа *Сѣпари срѣпски архив* (од 2002. године) и *Грађа о њрошлости Босне* (од 2008. године), који –осим детаљне дипломатичке анализе одабраних српских средњовековних споменика – нуде издања споменика, преводе, али и квалитетне фотографске снимке. Сличан приступ, али с наглашеним филолошким приступом, одликује две монографије А. Младеновића: *Повеље кнеза Лазара* (2003) и *Повеље и њисма десѣоѡта Сѣеѡфана* (2007). Осим тога, након готово педесетогодишњег рада публикована је и прва књига српског дипломатара (2011) – *Зборник средњовековних ѡриличких ѡвеља и ѡисама Србије, Босне и Дубровника: књига I (1186–1321)*. У времену убрзане дигитализације националних културних баштина посебну пажњу привлачи пројекат *Срѣпски дигиѡални диѡломатѡар* (*Дигиѡални диѡломатѡар средњовековне Србије*), покренут на Балканолошком институту САНУ 2007. године у циљу формирања електронске базе повеља и писама српских средњовековних владара, обласних господара и црквених великодостојника [<http://www.bisanu.rs/>].

⁷ Како каже М. Радовановић (1986: 63), „било који природни људски језик јесте код своје врсте”, па су у том смислу кодови и језици који су се – у складу с доменом употребе – допуњавали у контексту (старо)српске хомогене диглосије. Могао би се тај однос посматрати и као однос два медијума будући да је „језик [...] медијум помоћу којег човек изграђује и тумачи свет у којем живи, а уз то и основно средство интеракције и комуникације међу људским бићима и битан предуслов сваког човековог стваралаштва“ (БУГАРСКИ 2003 : 7).

⁸ Тиме филологија с добрим истраживачким циљем „да проучи језик као инструмент културе и осталих цивилизацијских домена, с крајњом намером да се, заправо, проуче одговарајући културни, односно цивилизацијски сегменти“ (RA-

Од истраживача се, дакле, очекује да проучавани спис, пре свега, лоцира у времену и простору. При одређивању периода у коме је спис настао филолог се може ослонити на до сада утврђену хронологију језичких промена, али такав приступ има методолошке мањкавости, будући да управо проучавани текст може донети научну новину и померити време почетка испољавања језичке иновације, као што, са друге стране, жива језичка појава својствена вернакулару који је био актуелан на простору где је споменик настао и у времену када је настао може изостати у проучаваном тексту због конзервативности писаног језика.⁹ Стога се филолог мора ослањати на научне чињенице које пружају *йалеографија*, *дијломаџика*, *текстологија*,¹⁰ *филигранологија*, *сфрагисти́ка*, *еџиграфика* и сродне дисциплине, које се данас мање или више изучавају као помоћне историјске науке и које су, по правилу, изван формалног филолошког образовања. Није мањи проблем утврдити ни просторну припадност проучаваног споменика, будући да – како примећује П. Ивић (1998: 41) – „језик правних и пословних докумената тежи да се укалупи, избегавајући елементе разговорног стила или дијалектизме који би могли потицати од састављача списка или њихових

DOVANOVIĆ 1997: 85), пружа добру основу, али и допуну сосировски постављеној структуралној лингвистици, чији је *једини и љави љредмеј језик љосмаџран сам љо себи и сам за себе* (SAUSSUR 1959: 232). Таква је визура у складу с констатацијом П. Кипарског (1980: 409): „old-style pretheoretical cataloguing of uninterpreted observations as well as metatheoretical pleas and manifestoes have given way to systematic inquiry, reflecting considerable agreement on what the issues are and what sort of evidence is needed to settle them”.

⁹ Познато је да је и српскословенски језик као и српски језик писаних пословноправних аката имао имплицитну норму, те да је у том смислу био стандардизован посредством текстуалне, стилске (или жанровске) и прагматичке (или контекстуалне) норме (уп. RADOVANOVIĆ 1986: 186–187, Грковић-Мелџор 2007б: 251–254, Павловић 2013: 347–348). Све док се језичка иновација у комуникацији већински препознаје као језичка грешка, она не може имати системски карактер, па се у стари писани текст (био он доминантно српскословенски или доминантно српски) може унети искључиво омашком.

¹⁰ Текстологија се у овом контексту назива и критичком филологијом, будући да је усмерена на утврђивање аутентичности текста, његовог ауторства, те времена настанка. По речима С. А. Рејсера (1978: 4), „текстология должна существовать как единая наука. Проблематика ее и основные понятия (автограф, список, черновик, беловик, копия, архетип, вариант и др.), общие методы и приемы (атрибуция, датировка, комментирование, конъектирование, изучение типичных ошибок копииста и др.) – все это позволяет говорить о науке, имеющей общую цель”.

писара“.¹¹ Ово својство писаног језика још више долази до изражаја у списима доминантно ствараним на српскословенском језику, будући да се он „већ у првој половини XIII столећа [...] стабилизује и пречишћава од наноса који су га сувише удаљавали од ћирилометодских извора“ (П. Ивић 1998: 38), чиме настаје мање-више стабилна српскословенска фонолошка и морфолошка норма (уп. Јерковић 1984), која ће важити све до његове смене рускословенским језиком у XVIII веку. Ту језичке црте вернакулара продиру као израз несигурности писара у погледу српскословенске кодне структуре, те се тек на основу ређих или чешћих огрешења о норму могу изводити закључци о месту и(ли) времену настанка споменика.

У филолошким се описима сваки језички споменик – осим временског и просторног позиционирања – категоризује, па у том контексту и тумачи на фазичној скали језичког континуума дефинисаног, с једне стране, српским народним језиком ограниченим (бар у првим вековима развоја писмености) на профану тематику и, с друге стране, црквенословенским, тј. српскословенским језиком везаним првенствено за сакралну тематику.¹² Чврстих граница међу овим

¹¹ Проблем повезивања језика конкретне повеље или писма са одговарајућим месним говором (готово у свим случајевима осим када је текст настајао у Дубровнику) П. Ивић (1990: 86) предочава кроз низ питања на које наука нема одговор: „Како на пример одредити чији се говор одражава у језику некога акта из владарске канцеларије? Је ли то говор самог владара, или логофета који је диктирао текст писару, или тога писара, или је то некакав коине дворске средине, или дијалекат места где је био тај двор, или интердијалекат области у којој се налази то место, или традиционални узус канцеларијског језика, или нека неухватљива мешавина свега тога?“.

¹² Овом се кодном дихотомијом донекле упрошћава стварни контекст развоја писмености на српском језичком простору. Обично се превиђа да је писање у српском средњем веку културолошки обележено, осим добро познатом диглосијом *српски народни* ~ *српскословенски језички идиом*, и српско-романским билингвизмом (*српски народни* ~ *лајтински/далмајски/венецијански италијански*), који је био доминантан у писаној традицији штокаваца католика, а чији су одједи кроз преписку *иновјерних истјојезичника* продирали и у световну писменост православног Српства. Независно од тога да ли су имали српску етничку свест или не, штокавци су, као носиоци српског језика, припадали двама културним круговима: већински кругу *Slavia Orthodoxa* и мањински кругу *Slavia Romana*. Та су се два света на српском језичком простору преплитала и у културном и у језичком смислу, и то управо зато што је штокавштина, тј. *lingua serviana* (уп. П. Ивић 1991: 207–222) функционисала као „језички мост“ између двеју култура, упијајући утицаје и једне и друге. Тако су грчки језички елементи у српску писменост продирали посредством српскословенског језика, а романски посредством српског народног језика. И функционално везивање српског језика за профану тематику,

доменима и њима саображеним језичким изразима у култури обележеној хомогеном диглосијом, разуме се, нема – само су полови језичког континуума прототипични, па се пословно писмо (покладница, раздужница, захтевница, привилегија) пишу српским језиком, док се дела сакралне тематике преписују, прерађују или стварају на српскословенском језику.¹³ Конкретни текстови налазе се обичне негде између ових полова, те истраживачу предстоји да утврди које су језичке црте чешће, а које ређе, те да у том смислу процени да ли је анализирани споменик ближи српском или српскословенском језичком прототипу – апсолутна поклапања с прототипом ретка су, дакле, а примера прелазних текстова који су на периферији једног или другог језичког скупа је много (уп. РАДОВАНОВИЋ 2015). Стотинама се броје чак и споменици (пре свега манастирске даровнице) у којима се уводни и завршни део текста приклањају једном (српскословенском), а централни део текста другом (српском) језичком прототипу – чак су и појединачни споменици у језичком смислу фазични, располућени, ни у једном ни у другом, а опет и у једном и у другом систему.¹⁴ Ситуација се додатно компликује сменом српско-

а српскословенског за сакралну тематику неупитно је само у првим вековима развоја писмености. Наиме, већ од XVI stoleћа појављују се дела сакралног садржаја писана српским народним језиком. Ради илустрације довољно је поменути да је српским језиком херцеговачког типа 1512. године штампан *Српски молићвеник* (РЕШЕТАР 1938), као што је српским језиком зетскога типа Андрија Змајевић, надбискуп барски и примас српски, у XVII stoleћу писао свој *Црквени љешојис* (ПИЖУРИЦА 1989).

¹³ Ваља имати у виду да је и сам српскословенски фазична језичка структура настала сучељавањем старословенског језика (канонских споменика) и српског језика пре његове интензивне дијалекатске диференцијације (до које долази углавном после XIII stoleћа). Измена старословенског језичког система у српскословенским текстовима углавном је праћена у домену фонологије и морфологије, а потом и у сфери синтаксе падежа (уп., на пример, ГРКОВИЋ-МЕЛДОР 1993; СТОЈАНОВИЋ 2002; ДРАГИН 2007). Српскословенски језички идиом је кроз своје „нормативне филтере пропуштао” првенствено оно што аутоцензура писара није могла препознати као инојезичке елементе недостојне језику култа.

¹⁴ Историчарима језика као и историчарима уопште познато је да старосрпске даровнице као најсвечанији тип старосрпских повеља, којима дародавац (обично владар или властелин) поклања одређена материјална добра манастиру, имају трочлану текстуалну структуру (уп., на пример, СТАНОЈЕВИЋ 1933: 155–203; СОЛОВЈЕВ – МОШИН 1936: LXX–LXXI). Почетни или горњи део текста јесте *йройокол* у коме кључно место припада инвокацији, тј. призиву божјег имена, и аренги као моралној мотивацији дародавца који улази у комуникацију с Богом, разуме се, на српскословенском језику као језику култа (уп. ГРКОВИЋ-МЕЛДОР 2007а: 443–459). Завршни или доњи део текста јесте *есхайокол* у коме кључно ме-

словенског језика рускословенским у XVIII столећу, када се профил језичког споменика мора одређивати у односу на српски, руски, рускословенски, па и смењени српкословенски, чији елементи истрајавају до данас (уп. Младеновић 2008: 170–252).¹⁵ Текстови настали током прве половине XIX столећа – када у српској писмености преовлађују вернакуларске граматичке структуре (херцеговачко-крајишког и шумадијско-војвођанског типа) – позиционирају се на фазичном континууму између вуковских и антивуковских ортографских и језичких (пре свега лексичких) решења (уп. Младеновић 2008: 253–509). Али то је већ део историје српскога стандарда.

2.1. У процесу просторног, временског и кодног позиционирања конкретног споменика (или групе сродних споменика) филолошки описи најчешће полазе од ортографских, фонетских и морфолошких својстава проучаваног текста, и то управо зато што су најпотпуније проучени српски ортографских узуси (уп. Јерковић 1980, Ивић–Јерковић 1981), те хронологија гласовних (уп. П. Ивић 1991: 5–157, Белић 1999: 7–147) и обличких промена (уп. Даничић 1874, Белић 1999: 148–484). Поређењем датог текста с одговарајућим ортографским, фонолошким и морфолошким прототиповима конкретан споменик се категоризује дијатопијски (везивањем за одређено дијалекатско подручје), дијахронијски (везивањем за одређени временски период) и(ли) кодно (везивањем за српску или за српкословенску писменост, односно за одређену тачку између тих медијумских полова). У складу с таквим приступом, опис правописа, фонетике и морфологије кључне су одреднице у филолошким студијама *Ортографија и језик Бјелойољског чејворојеванђеља (13/14. вијек)* (Стојановић 2002), *Језик Теодосијевог Жиѿија свейоѿ Саве у ѿрејису монаха Марка из XIV века* (Драгин 2007), *Језик ѿовеља и ѿисама Срѿске десѿоѿовине* (Поломац 2016), *Језик Хиландарског медицинског кодекса* (Јовић 2011), *Језик Павла Пайића, босанског фрањевца из ѿрве ѿоловине XVII века* (Чигоја 2001).¹⁶

сто припада санкцији за прекршитеља, који се због потенцијалног греха препоручује врховном судији, разуме се, опет српкословенским језичким изразом. Средишњи део текста, односно *дисѿозиција* посвећен је опису човековог света – у њему се свакодневним језичким изразом, српским, односно старосрпским језиком као језиком свакодневне комуникације извештава о човеку и његовом окружењу, односно о човеку као делатељу и носитељу најразличитијих профаних улога.

¹⁵ Тиме су створени услови за *ѿриглосије* и *кваѿроглосије*, како примећује Љ. Суботић (2004: 175).

¹⁶ Слично су организовани и филолошки огледи: *Наѿомене о ѿравоѿису и језику у ѿовељи монахиње Јевгеније (кнегиње Милице) манаѿиру Високи Дечани*

На овакву оријентацију филолошких описа српских језичких споменика значајно је утицао и структурализам као доминанта српске лингвистике у другој половини XX века, те у том смислу (директно или индиректно) и Сосиров став да је предмет лингвистике *језик ѿосмајран сам ѿо себи и сам за себе* (1959: 232). Специфични домени филолошког приступа старом тексту који се нису уклапали у овакво виђење науке о језику губе на значају у процесу научног „уподобљавања“ филологије лингвистици. Ортографски описи опстају – чини се – само захваљујући томе што су нужно средство за сагледавање фонолошке структуре језика конкретног списка.¹⁷ Палеографска анализа јавља се само по изузетку (уп. Стојановић 2002: 17–23) будући да нема „лингвистичку тежину“, мада је морфологија словних облика врло значајна компонента у хронолошком лоцирању споменика, па и у контексту сагледавања промена у писмености, као битном домену филолошких истраживања. Доминантну позицију у филолошким описима обично имају фонетске и морфолошке одлике језичких споменика. Неретко, сасвим у духу структуралне лингвистике, језичка анализа се помера на тумачење конкретне језичке појаве посматране у системском контексту (а не само у контексту споменика у коме је регистрована) – такве су, на пример, студије А. Младеновића о развоју генитива множине (2008: 102–138) или старосрпског везника *њ*, односно *на* (2008: 165–169). С друге стране, појачано научно интересовање за синтаксу старо-

(Поломац 2012), *О ѿвесѣи Никона Јерусалимца у Горичком зборнику* (Драгин 2013: 71–82), *О језику надгробне речи десѿоѿу Ђурђу Бранковићу* (Драгин 2013: 83–90), *Филолошке најомене уз ѿсланицу о језику ѱакона Григорија* (Драгин 2013: 91–101), *Најомене о ѿравойису и језику ѿвеље десѿоѿа Сѿефана манасѿиру Милешеви* (Поломац 2013), *О ѿравойису и језику двају акаѿа о хиландарским међама из средине XV века* (Поломац 2015) итд. Понекад се управо три кључне компоненте филолошких описа споменика разлажу у посебне огледе, као на пример: *О графији и ѿравойису ѿѿѿоѿиса Андреја Пеѿковића из 1734. године* (Јовић 2016а), *Фонетске одлике ѿѿѿоѿиса Андреја Пеѿковића из 1734. године* (Јовић 2013), *Морфолошке одлике рукоѿиса Поклоњеније гробу Господњу (1734) Андреја Пеѿковића* (Јовић 2016б). Опис правописа, фонетике и морфологије кључне су компоненте и филолошких студија посвећених анализи језика писаца XIX столећа, када стару кодну дихотомију *срѿски језик ~ црквенословенски језик* у потпуности смењује опозиција *вуковска ~ антиивуковска ѿравойисно-језичка решења* – уп. *Језик Јована Субоѿића* (Милановић 2014).

¹⁷ Битно је имати у виду да је аутор једне од кључних ортографских анализа старосрпских споменика (Ивић–Јерковић 1981) управо П. Ивић, који је и утемељивач српске структуралне фонологије, али и структуралне лингвистике у србистици.

словенског језика током друге половине XX столећа (уп., на пример, VEŠERKA 1961, КУРЦ 1963, ХОДОВА 1971, VEŠERKA 1989, 1993, 1996) шири филолошке описе споменика писаних доминантно српскословенским језиком. Будући да се српскословенски текстови увек филолошки категоризују, двосмерним одмеравањем према старословенском језику и према српском вернакулару, нова сазнања о једном или другом језичком систему нужно су добијала свој одраз и у тим филолошким категоризацијама. Ши́ра синтаксичка анализа српскословенских облика постаје сегментом филолошког приступа језичком споменику крајем XX столећа (ГРКОВИЋ-МЕЛДОР 1993), да би значај синтаксичких описа растао почетком XXI века (уп. СТОЈАНОВИЋ 2002: 257–338, ДРАГИН 2007: 131–312, КУРЕШЕВИЋ 2014).¹⁸ Спорадично су домени филолошког приступа одређивани самом природом проучаваног споменика, те се анализа ширила на лексику и(ли) творбу речи као дискурсно релевантне одлике датог текста (уп. ЧИГОЛА 2001: 145–153, СТОЈАНОВИЋ 2002: 339–350, ЈОВИЋ 2011: 233–242, ПОЛОМАЦ 2016: 302–379, МИЛАНОВИЋ 2014: 321–353).

2.2. Померањем фокуса језичке анализе са конкретног споменика на одређену језичку појаву историја српског језика излази се из оквира класичне филологије средином XX века кроз синтаксичко-семантичке студије о промени значења српског инструментала (М. ИВИЋ 1954), односно перфекта без помоћног глагола (ГРИЦКАТ 1954), у којима се најављују елементи нових структуралнолингвистичких поставки.¹⁹ Синхрони структурални приступ појединим синтаксичким системима савременог српског језика (уп., на пример, М. ИВИЋ 1953, 1955–1956, ПИПЕР 1977–1978, RADOVANOVIĆ 1978, М. ИВИЋ 1983: 207–214 и сл.) инспирише потребу системског сагледавања дијахроних промена у функционисању различитих синтаксичких јединица.

¹⁸ Значајни су у том смислу и појединачни огледи у целини посвећени синтакси: *Синтаксичке особине Теодосијевог Житија Пејтра Коршког* (ДРАГИН 2013: 35–54), *Синтаксички грецизми у житијима Теодосија Хиландарца* (ДРАГИН 2013: 55–70), *Синтаксичке одлике кулних сјиса посвећених кнезу Стефану Штиљановићу* (ДРАГИН 2013: 137–162).

¹⁹ За студију о инструменталу П. Пипер (2008: 39) каже: „иако за *Значења српскохрватског инструментала* не можемо рећи да је то књига написана на структуралистичким основама, елементи таквог погледа на језик и начин његовог описа присутни су на различитим местима у књизи, а нарочито у њеном закључном делу, пре свега у томе што се на семантичке односе често гледа у светлу теорије бинарности”.

У том контексту настају структурално конципиране студије из историјске синтаксе: *Дейтерминативни падежи у старосрпској пословној правој писмености* (ПАВЛОВИЋ 2006), *Старосрпска зависна реченица од XII до XV века* (ПАВЛОВИЋ 2009), *Хипотактичке конструкције у Српској Александриди: функционално-стилски аспекти* (КУРЕШЕВИЋ 2014), *Кондензација адвербијалних значења у књижевном језику код Срба у XIX веку* (АЏАНОВИЋ 2008), *Партиципски пасив у књижевном језику код Срба у XIX веку* (БЈЕЛАКОВИЋ 2008).

Истраживачки корпус у монографијама *Дейтерминативни падежи у старосрпској пословној правој писмености* (ПАВЛОВИЋ 2006) и *Старосрпска зависна реченица од XII до XV века* (ПАВЛОВИЋ 2009) чини 680 аката пословноправне писмености која је негована по средњовековним српским канцеларијама Србије, Босне, Дубровника и Свете горе од краја XII до средине XV века, што отвара простор за разматрање дијатопијског и дијахронијског аспекта у развоју анализираних језичких појава. Избор корпуса дефинисан је чињеницом да је писана употреба старосрпског језика у првим вековима његовог постојања ограничена управо на овај функционални стил, тј. на реторички домен јавне језичке комуникације. Будући да се ради о синтаксичко-семантичким студијама истраживања су ограничена а) формално на *падежне конструкције* и *зависне клаузе* као носиоце конкретних значења и б) семантички на значењске категорије исказане тим синтаксичким јединицама. Тако су падежне конструкције анализиране у оквиру развоја семантичких поља *субјектисности*, *темпоралности*, *квалификативности*, *каузалности*, *иницијационисности*, *кондиционалности*, *концесивности*, *посесивности* и *спецификативности*, док се промене у хипотакси разматрају кроз анализу *дојунске*, *односне*, *просјорне*, *временске*, *поредбене*, *узрочне*, *намерне*, *погодбене* и *дојусне клаузе*.²⁰ Приступ језичком корпусу семантички је усмерен у оном обиму колико дато значење добија формалну верификацију било у смислу постојања семантички маркиране синтаксичке форме било у смислу тенденције да одређена форма (мада семантички немаркирана) фреквенцијски даје приоритет конкретном значењу. Синтаксичке јединице посматрају се као

²⁰ Промене у структури зависних клауза образлагане су анализом конкретних граматичких параметара, и то 1) везника, 2) аспектско-временске форме предиката зависне и управне клаузе, 3) кореферента, односно формалног корелативног прикључка за зависну клаузу, те 4) позиције зависне клаузе у односу на управну. Тај је приступ изграђен на бази структуралног усмерања који је понудио Ј. Бауер (1960) у својој анализи развоја чешких сложених реченица.

системски организовани елементи који се унутар поменутих синтаксичко-семантичких поља групишу у одговарајућа потпоља као скупове. У различитим семантичким пољима приоритет се даје мање-више различитим семантичким нијансама, па се тако у оквиру спацијалности издваја *индирективност*, *аблаивност*, *йерлаивност* и *адлаивност*; у оквиру темпоралности *симулианост*, *йосйериорност*, *анйериорност*, *лонгийудиналност*, *йерминайивност*, *ингресивност* и *фреквенйивност*;²¹ у оквиру квалификативности *инсйрументайивност*, *медијаивност*, *комийайивност*, *крийериј* и сл. Неки семантички параметри као што је опозиција *инклузивност* ~ *ексклузивност* или *индирективност* ~ *директивност* долазе до изражаја у више семантичких поља.²²

Монографија *Хийойакиичке сйрукйуре у Срйској Александриди: функционалносйилски асйекйи* (КУРЕШЕВИЋ 2014) настала је као резултат дијахроно усмерених емпиријских истраживања зависних реченичних структура и њихових номиналних конкурената на тексту *Срйске Александриде* – делу средњовековне наративне прозе профаног карактера, које је писано српскословенским језиком нижег стила, а сачувано у препису из XVI столећа. Зависне реченице и овде се посматрају као елементи системски организовани у одговарајућа синтаксичко-семантичка поља. Тако се, на пример, у сфери временске хипотаксе разликују *симулајане*, *анйериорне*, *лонгийудиналне*, *ингресивне*, *йерминайивне* и *фреквенйивне* реченице; у сфери поредбене хипотаксе *еквајивне* *квалификајивне*, *еквајивне* *кванйификајивне*, *еквајивне* *фазичне* и *градационе* реченице; у сфери погодбене хипотаксе *евентуалнореална* и *иреална* реченица и сл. Овакав приступ методолошки консеквентно је примењен и у анализи номиналних конкурената – активних партиципа и инфинитива, разуме се у мери колико је одређена семантика била доступна овим вербидима. Ослањајући се на истраживања Ј. Грковић-Мејдор (2007а, 2013), конкурентност номиналних и вербалних

²¹ Уп. концепцију темпоралног семантичког поља И. Антонић (2001).

²² При утврђивању места конкретне синтаксичке јединице као носиоца инваријантног значења у оквиру одговарајућег значењског система, односно подсистема неретко се прибегава поређењу са статусом еквивалентне синтаксичке јединице у генетски сродном старословенском, староруском и старочешком језику. Циљ оваквих поређења није реконструкција прасловенског стања већ евентуално утврђивање словенског идентитета конкретне синтаксичке појаве, независно од тога да ли је она наслеђена из прасловенског као формиран факат или се развила у појединачним словенским језицима на бази одговарајућег словенског потенцијала.

средстава за исказивање истог садржаја М. Курешевић види као израз типолошког кретања од језика активно-инактивног типа ка језику номинативно-акузативног типа и тиме залази и у домен лингвистичке типологије.

Структуралнолингвистички приступ у анализи и презентовању језичке грађе примењен је и у синтаксичко-семантичким студијама *Кондензација адвербијалних значења у књижевном језику код Срба у XIX веку* (Алџановић 2008) и *Партиципийски пасив у књижевном језику код Срба у XIX веку* (Бјелаковић 2008), у којима су одговарајући синтаксички феномени размотрени на функционалностилски разноврсном корпусу текстова из предвуковског периода развоја српског језика (1802–1868).

Синтаксичко-семантичком анализом номиналних синтагми (са девербативним и деадјективним именицама) и вербида (инфинитива и глаголских прилога) у својству кондензатора адвербијалног реченичног значења темпоралног, каузалног, кондиционалног, концесивног, финалног, инструменталног и критеријумског типа Ј. Алџановић показује да су реченична кондезација и номинализација биле продуктивне синтаксичке појаве и у време конституисања српског језичког стандарда. Класификација синтаксичких јединица семантички је постављена, па се номинални и вербидски кондензатори разврставају према значењу кондензованог реченичног еквивалента. И овде се синтаксичке јединице посматрају структурално као системски организовани елементи груписани у одговарајуће семантичке подскупове. Тако се, на пример, у сфери темпоралности издвајају домени *темпоралне идентификације* (локационог и оријентационог типа), *темпоралне квантификације* и *итеративности*, у сфери каузалности *директни узрок* (ефекторског и стимулаторског типа) и *индиректни узрок* и сл.

И. Бјелаковић пасивне партиципске конструкције анализира на морфосинтаксичком плану, класификујући их према виду глагола на *перфективне* и *имперфективне* (дуративне и итеративне), те према степену реализованости глаголске радње на *реализоване* (односно оне чија је реализација у току), *појенцијалне* (будуће, модалне, кондиционалне), *облигајорне* и *нереализоване*. У оквиру ових, у начелу семантичких типова, пасивни партиципски модели посматрани су у контексту 1) структуре предиката пасивне реченице, 2) времена, начина и форме глагола у позицији предиката пасивне реченице, 3) видско-временског односа пасивног и корелативног предиката у сложеним реченичним структурама, те 4) семантике глагола. У студији

је разматрана и функционалностилска условљеност употребе пасивних конструкција, па се показује да прагматичка потреба за анонимизацијом подиже учесталост пасива у научном, публицистичком и административном стилу у односу на књижевно-уметнички.

2.3. На претежно сосировским, структуралнолингвистичким принципима 1) повезаности ознаке и означеног, 2) парадигматске спецификованости означеног у односу на конкурентне јединице датог система, те 3) синтагматске одређености означеног у конкретном исказу настале су и лексиколошке монографске студије *Сложенице у оригиналним српскословенским дјелима сакралног каракћера* (Никитовић 2014) и *Терминологија код Срба у 18. и 19. веку (матемаћичка географија и карћеографија)* (Бјелаковић 2017).

Монографија *Сложенице у оригиналним српскословенским дјелима сакралног каракћера* узоран је пример системски спроведене дијахроне анализе једног творбеног модела на жанровски разноврсном корпусу од 35 сакралних дела (химнографске, хагиографске, панегиричке литературе и описа преноса моштију) писаних, разуме се, српскословенским језичким идиомом. При класификацији и опису 1167 регистрованих сложеница (од којих је 676 придевских, 348 именичких, 88 прилошких и 55 глаголских) посебна пажња посвећена је творбеној, синтаксичкој, семантичкој и стилско-функционалној анализи. Из творбене перспективе осветљава се продуктивност творбених морфема (прве и друге творбене основе, префикса, суфикса и интерфикса), морфемска структура творбених модела (који су – према начину комбиновања лексичких језгара, префикса и суфикса – разврстани у 12 типова), те творбена и лексичка синонимија. Из синтаксичке перспективе разматра се синтаксички однос међу деловима сложенице (која може бити копулативног, детерминативног, допунског или субјекатског типа), те статус сложеница у реченици, где оне иступају као носиоци синтаксичко-семантичке компресије синтагматског или реченичног типа. Из семантичке перспективе сложенице су класификоване у бинарно постављена значењска поља (*ознаке материјалне стварности ~ ознаке духовне стварности, богословски термини ~ јесничко-богословска лексика*), па је у том контексту сагледан феномен полисемичности композитних основа и проблематизована подела сложеница на ендоцентричне и егзоцентричне. Стилско-функционалном анализом пореди се статус сложеница на дијахронијском плану (сучељавањем рашког и ресавског периода), на жанровском плану, те на идеолекатском плану (сучељавањем индивидуалних особености појединих писаца).

Стилско-функционалним приступом З. Никитовић у своје дијахронички усмерено истраживање једног српскословенског творбеног модела укључује и теоријско-методолошке елементе (историјске) прагмалингвистике (уп. Мишић Илић 2015).

И. Бјелаковић у монографији *Терминологија код Срба у 18. и 19. веку (математичка географија и картографија)* разматра развој једног термилошког система у предстандардном периоду развоја српскога књижевнога језика. Истраживање је дијахронички постављено, с једне стране, тиме што су корпусном анализом обухваћени штампани извори публиковани током једног столећа, од 1783. до 1867. године и, с друге стране, тиме што су резултати истраживања примарног корпуса савњивани с два секундарна корпуса, и то са српским третинолошким регистрима настајалим до XVIII столећа и са савременим термилошким системима математичке географије и картографије. Примарни корпус чине географска дела научног карактера (у најширем смислу) и уџбеници, који су – изузимајући *Вјечни календар* Захарија Орфелина из 1783. године с доминатно руским књижевним језиком – писани доситејевским типом књижевног језика све до 1861. године, од када се српски народни језик стабилизује и у географском научном дискурсу. Укупно 1114 термилошких јединица анализирано је 1) према пореклу (*речи сѣраног ѿорекла, славенизми, славеносрбизми и ѿтермини домаћег ѿорекла*), 2) према структури (*једночлани ѿтермини, вишечлани ѿтермини и елидирани вишечлани ѿтермини*), 3) према степену ванконтекстуалне транспарентности (*именице, ѿридеви и ѿрилози као ѿтермини*), 4) према синонимичним односима (висок степен термилошке синонимичности прати процес изградње третинолошких система) и 5) према семантичким варирањима (*синегдоха, ѿлаѿисемија и меѿонимија*). Парадигматски односи у систематизацији термилошке грађе посебно долази до изражаја у поглављу *Однос ѿрема савременој ѿтерминологији* (85–131), који је фокусиран на разврставање термина по семантичким пољима: 1) научне дисциплине и научници, 2) небеска тела и њихово кретање, 3) Земља (*координатни систем, свеѿлосно-ѿоѿлоѿни ѿјасеви, креѿање земље*), 4) временске јединице (*календар, годишња доба, месеци*), 5) стране света, 6) картографија.

2.4. На живу истраживачку делатност у домену историјске лексикографије указују и огледне свеске два речника, и то *Срѿскословенског речника јеванђеља* (САВИЋ 2007) и *Речника славеносрѿског језика* (БЈЕЛАКОВИЋ, ЦВЕТКОВИЋ ТЕОФИЛОВИЋ и др. 2017). Етимолошка

истраживања системски се реализују на Етимолошком одсеку Института за српски језик САНУ (о чему се детаљно говори у посебној студији овог броја *Јужнословенског филолога*). До данас су чланови овог одсека приредили и публиковали три тома *Етимолошког речника српског језика* (Лома 2003, 2006, 2008).

У контексту етимолошких истраживања настала је и капитална монографија *Топонимија Бањске хрисовуље* (Лома 2013), у којој је 651 топоним са простора Светостефанског властелинства (чији су поседи обухватали области горњег Ибра, Рашке, Косова, северне Метохије, горњег Полимља и Зете) добио потпуно етимолошко тумачење. Осим ортографских, фонолошких и морфолошких напомена, те поређења одредница са другим изворима, творбена својства и етимолошки профил топонима поткрепљени су упућивањем на словенске и(ли) несловенске еквиваленте. Дијахрони приступ топонимима проистиче из одређења *именословних образаца* „као топонимских и антропонимских структура које се виšekратно реализују на једној језичкој територији у истом или варирајућем лику“ (2013: 12), при чему *варирање* може бити фонолошког, морфолошко-творбеног или лексичког типа. А. Лома на сасвим особен начин (у теоријско-методолошком смилу кроз својеврсну интеракцију класичног филолошког описа и модерног лингвистичког објашњења) из топономастичке перспективе даје опис фонолошких, морфолошких и дериватолошких својстава једног од најзначајнијих српских средњовековних споменика с почетка XIV stoleћа, те на основу темељне лингвистичке анализе изводи закључке о културно-историјском контексту настанка *Бањске хрисовуље*, али и појединачних језичких појава регистрованих у њој. Ово истраживање стога представља изузетан допринос познавању не само старосрпске топомастике (низ српских топонима за које се веровало да су остаци балканског супстрата овде се етимолошки изводи из дубљег словенског лексичког слоја), већ и прословенске и старосрпске лексице уопште, прасловенске и старосрпске антропониције, али и српске историјске дериватологије и фонологије. У *Бањској хрисовуљи* регистровано је 36 основних творбених типова топонима и око сто подтипова. Осим тога, потврђено је да се почетком XIV stoleћа у деловима средњовековне Србије још увек у низу категорија чува палатално /p'/ и тврдо /ы/, а да се јак полугласник почиње рефлектовати у /a/ (*градацъца*).

3. ИСТОРИЈА СРПСКОГ ЈЕЗИКА У СВЕТЛУ ЛИНГВИСТИЧКЕ ТИПОЛОГИЈЕ. П. Рамат (2011: 9) под лингвистичком типологијом подразумева системско поређење језичких факата у циљу изналажења универзалних

својстава природног људског језика. Интересовање за језичка поређења јавља се још у време ренесансе (TAVONI 1990: 216),²³ да би од XVII столећа почела сазревати и филозофска потреба за промишљањем односа између мање-више универзалне структуре људске мисли и разноликости појединачних језика као израза те мисли, што је било директна последица суочавања европоцентричних хришћанских мисионара с језицима новог света (уп. РАМАТ 2011: 9). Ипак, тек ће по издвајању лингвистике из филозофско-филолошких истраживања бити начињени први покушаји типолошких класификација природних људских језика. Зачетници ове идеје, по налазима П. Рамата (2011), били су браћа Фридрих и Август Шлегел.²⁴ Тако од почетка XIX века и времена конституисања лингвистике као научне дисциплине до данас лингвистичка типологија (било као класохоричка, тј. парцијална, било као типохоричка, тј. холистичка) остаје мање или више пожељан ослонац лингвистичких истраживања. Разматрајући значај лингвистичке типологије за историјску лингвистику на почетку XXI столећа, К. Шилц (2011: 551) истиче да језичка типологија историчарима језика пружа значајно методолошко упориште за реконструкције језичких факата као и за процену веродостојности резултата тих реконструкција. Напокон, лингвистичка типологија постаје предметом историјске лингвистике утолико колико је историјска лингвистика фокусирана на осветљавање општих принципа језичке еволуције.²⁵

Посебан значај лингвистичка типологија добија у реконструкцији праиндоевропских синтаксичких образаца. Пошто компаративна метода у синтаксичкој реконструкцији нема онај потенцијал који може остварити у дијахроној фонологији и(ли) дијахроној морфологији,²⁶ В. Леман (1974) се 70-их година прошлога века у својим

²³ П. Рамат (2011) наводи књигу *Grammaticae quadrilinguis partitiones* (1544) Јохана Дросеа као први пример ренесансног поређења француског језика са хебрејским, грчким и латинским језиком.

²⁴ Наиме, А. Шлегел (1818) – према критеријуму општих принципа устројавања граматичких форми – разликује три групе језика, и то језике без граматичке структуре (аморфне), језике са аглутинативним афиксима и флективне језике.

²⁵ Уп.: „linguistic typology is in itself a primary subject matter of historical linguistics in the form of what Fox [...] calls ‘laws of language development’, i.e. the general principles of how languages evolve” (SHIELDS 2011: 551).

²⁶ Уп.: „In syntax there does not exist a finite set of sentences occurring in a finite set of discourses which might serve as the basis for the establishment of ‘correspondence sets’” (JEFFERS 1976: 4).

истраживањима праиндоевропске синтаксе почиње ослањати на Гринбергове морфосинтаксичке импликационе универзалије (1966).²⁷ Анализом најстаријих забележених индоевропских језика он изводи закључак да је праиндоевропску реченицу одликовала препонованост објекта глаголу, што даље типолошки имплицира низ синтаксичких особености, као што је, на пример, препонованост придевске и генитивне одредбе, али и односне клаузе према детерминисаној именици (LEHMANN 1974: 89–90). Врло брзо је, међутим, уочено да се у Гринбергово и Леманово двочлано корелирање типа *ако један језик има њоредак P, онда он има и њоредак Q* (уп. HAWKINS 1979: 618) не може уклопити читав низ конкретних језичких варијација (уп. DRYER 1988). Док је Џ. Хокинз слабости двочланих типолошких корелација покушавао разрешити вишечланим типолошким корелирањем (HAWKINS 1979, 1983),²⁸ Г. Климов (1977, 1983) суштину лингвистичке типологије не тражи у реду речи, већ у концептуализацији језичког израза и статусу основних номиналних и вербалних појмова у том изразу (уп. NICHOLS 1992: 8). На основу структурне доминанте језичког израза, језици се у суштини семантички деле на активне (са сучељеним активом и инактивом), ергативне (са сучељеним агентивом и фактивом) и номинативне (са сучељеним субјектом и објектом).

У активно-инактивном, тематски оријентисаном језичком типу глаголи немају (инхерентно) лексичко обележје прелазности, или транзитивности, као на пример у савременом српском језику, већ се деле на активне и стативне. У складу с тим и за именице је граматички релевантно да ли представљају ознаке активних (тј. аниматних) или инактивних (тј. инаниматних) појмова. Активна конструкција прати активни глагол, а инактивна – стативни. Док активни језички тип не зна за опозицију *ијранзијивносћ* ~ *инијранзијивносћ*, језике номинативног и ергативног типа повезује управо опонирање прелазних и непрелазних глагола, при чему се у језицима номинативног типа истим падежним обликом исказују и основни актант непрелазног глагола и вршилац радње прелазног глагола, а у језицима ергативног типа истом именском формом покрива се основни актант непрелазног глагола и подносилац радње прелазног глагола.

²⁷ Ради се о 45 универзалија које су базиране на позиционирању субјекта, предиката и објекта.

²⁸ Тако, на пример, Џ. Хокинз своју прву импликациону универзалију формулише на следећи начин: „If a language has SOV word order, then if the adjective precedes the noun, the genitive precedes the noun; i.e., $SOV \supset (AN \supset GN)$ ” (1983: 64).

Дакле, у номинативном типу језика реченица се устројава око делатног актанта (агенса), граматикализованог као номинативни субјекат чија се радња реализује над акузативним објектом, а у ергативном језичком типу (као што је баскијски, на пример) реченица се организује око пасивног актанта, граматикализованог као апсолутив који је транзитивном радњом везан за агенс у ергативу.

Сваки од наведених језичких типова на бази своје структурне доминанте развија одговарајућу морфосинтаксичку, па и фонолошку подршку, чији се профил с мањом или већом вероватноћом може претпоставити. Када су Т. Гамкрелидзе и В. Иванов (1984) 80-их година прошлог века (инспирисани – између осталог – и поменутиим истраживањима А. Климова) у најстаријим записаним индоевропским језицима уочили мање или више очувану активно-стативну језичку структуру, поставили су хипотезу о праиндоевропском језику као језику активног типа. Савремени индоевропски језици номинативног типа развијали су се еволутивним удаљавањем од праиндоевропске структурне доминанте. У дијахроно оријентисаној индоевропистици данас се језичке промене, у складу с тим мишљењем, по правилу тумаче у светлу поступног смењивања праиндоевропског активно-инактивног језичког система савременим номинативно-акузативним системима.

Аналогну идеју еволутивног типолошког кретања индоевропских језика од једне ка другој структурној доминантни заступају и дијахроничари типолози који у праиндоевропском језику налазе неконфигуративну синтаксу, а у савременим индоевропским језицима мање или више развијену конфигуративну синтаксу. Термин неконфигуративна синтакса настаје у теоријским оквирима генеративне граматике, тј. генеративне *теорије ујављања и везивања* 80-их година прошлог века као ознака за језичке системе које одликује појачана аутономност појединачних речи у реченичној структури, што изразито подиже значај морфолошких облика, тј. парадигматике, а што се на реченичном плану, поред осталог, испољава кроз слободан ред речи, широку заступљеност нулте анафоре, синтаксичку дисконтинуираност именске синтагме, развијен падежни систем и сл. (уп. WEBELHUTH 1984–1985: 203; RÖGNVALDSSON 1995: 3). Централизовањем реченице око транзитивног предикатског језгра појединачне речи у реченици постају зависни чланови предикатске фразе директно, или индиректно посредством именске фразе, чиме се цео језички систем редефинише од неконфигуративног у конфигуративни.

3.1. Та су учења лингвистичке типологије обележила и српску историјску лингвистику на почетку XXI века. Наиме, у готово програмски постављеној студији *Увод у историјску синтаксу* Ј. Грковић-Мејдор (2007а: 33–36) међу унутрашње узроке синтаксичких промена сврстава импликационе универзалије, тј. кретање језичког система ка одређеном структурном типу. Тиме је отпочела и примена модерне лингвистичке типологије у тумачењу српских историјско-језичких промена. Кључни значај у том смислу имају две књиге Ј. Грковић-Мејдор, и то *Синси из историјске лингвистике* (2007а: 77–133) и посебно *Историјска лингвистика (когнитивно-типолошке студије)* (2013: 8–218).²⁹

Основни генератор језичких промена на свим језичким нивоима за Ј. Грковић-Мејдор јесте промена човековог концепта света и његовог места у том свету. Преобликовањем слике света виђеног као датост (чији ентитети имају константна својства и позиције) у слику света у којој човек као делатељ обликује себе и окружење у складу са својим потребама и могућностима мења се и сам језик као средство артикулисања човековог поимања стварности. По том концепту историја језичких промена јесте заправо процес језичког прилагођавања променама човековог доживљаја универзума, што значи да је језичка структура у суштини слика – икон, или прецизније дијаграмски икон човековог погледа на свет, како је приметио Роман Јакобсон још средином прошлога века, ослањајући се на

²⁹ У својим типолошки оријентисаним лингвистичким истраживања Ј. Грковић-Мејдор полази од хипотезе Т. Гамкрелидзеа и В. Иванова, по којима се субјекатско-објекатски тип касног праиндоевропског језика развио из ранијег активно-стативног типа. Ова се хипотеза ослања на контензивну типологију Г. Климова, а антиципирана је – према налазима В. Криска (1990) – крајем XIX века у синтаксичким истраживањима рано преминулог руског лингвисте А. Попова. То и не би имало претеран значај за историју саме идеје из перспективе србистике да истог тог А. Попова није читао управо крајем XIX века наш готово заборављени синтаксичар П. Ђорђевић. Наиме у његовој студији *Прилози за синтаксу српскога језика – О њадежима без њредлога*, објављеној 1889. године, налазимо констатације типа: „неки глаголи непрелазни, везујући се често, обично, те на послетку и ‘неизоставно’ с неким акузативима, издвојише се из целогa реда објективних глагола, те начинише особиту групу – ‘verba transitiva’; ово издвајање још се врши и данас у свима живим језицима, па ваљда никад неће ни престати” (1889б: 181); или „реченица поступно постаје уређена и чврсто зглобљена целина, па се и неки акузативи све ближе примичу глаголима, те од самосталних и ‘независних’ постају ‘зависни’“ (1889б: 176) итд. Када се све ово има у виду, добија се дијахрона вертикала једне научне идеје која своју пуну разраду на српском језичком материјалу добија у књизи Ј. Грковић-Мејдор.

истраживања америчког семантичара Чарлса Сандерса Перса, а ревитализујући суштински стару античку дилему о односу језичке ознаке и означеног (уп. Павловић 2013: 139–146). Промена доживљаја света као генератор језичке промене подразумева постојања најмање две слике света – једне полазне, праиндоевропске и друге циљне, постпраиндоевропске настале у засебним индоевропским културама које са новим погледом на свет стварају и нови тип језичке структуре. Процес промене је, разуме се, дуготрајан, па у том смислу – како би рекао М. Радовановић (2015) и фазичан, што значи да се стари концепт, поступно, еволутивно потискује новим концептом тако да се у историјској вертикали мишљења смењује читав низ прелазних доживљаја човека и његовог окружења. Полазни праиндоевропски концепт универзума јесте заправо прастари пасивни доживљај свеколике стварности чији су елементи дефинисани као природне датости, које човек не може активно мењати. И сам човек ту је доживљен као датост, на одређеном узрасту и као жива датост, али животност овде није схваћена као моћ делатног утицаја на стварност, већ као потенцијал који човеку омогућава прилагођавање тој стварности. Такав концепт света још увек постоји у изолованим људским заједница, али његове трагове можемо тражити и у данас неретком веровању у судбинску или астролошку предодређеност животног пута, којим човек ходи без великих могућности да тај пут радикално промени.

Таквом концепту универзума одговара активно-инактивни, тематски оријентисани језички тип у коме глаголи имају апсолутно значење које се конкретизује контекстом. Траг таквог језичког типа представљале би српске фолклорне структуре типа „*зелену гору ходила*“, „*јак он греде дворе Кожулове*“ и сл. у којим акузативне форме *зелену гору* или *дворе Кожулове* – уколико нису пуки продукт стиховне структуре – могу бити схваћени као остаци прастарог прилошког протоакузатива, који само у одређеном контексту бива схваћен као ознака неактивног подносиоца радње. Ови су глаголи у стандардном српском језику лексички непрелазни, али такав статус у изворном активно-инактивном, тематски оријентисаном језичком типу имају сви глаголи. Слагање првог учесника у радњи, односно теме и глагола „засновано је“ – како истиче Ј. Грковић-Мејџор (2013: 34) – „на њиховој семантичкој компатибилности, у којој је [...] обележје активан (+/–) било одлучујуће“. Други учесник у радњи у начелу функционише као адвербијал који из перспективе савременог језичког осећаја може понекад бити схваћен као објекат,

мада се у суштини ради само о инактивном подносиоцу радње, који ће тек након промене полазног активно-инактивног језичког система бити реинтерпретиран у објекат. Непостојање инхерентне глаголске прелазности, односно глаголске рекције значи да не постоји центрипетално предикатско језгро које би управљало реченичним конституентима и на тај начин централизовало реченицу. „Реч је била самодовољна да искаже своју улогу“ (2013: 34), како примећује аутор, што реченичним елементима даје синтаксичку аутономију. Пошто нема управне и зависне речи не могу постојати ни фразне структуре, тј. глаголска и именска фраза, односно предикатска и именска синтагма. Неизграђеност именске синтагме, чије се компоненте апозитивно нижу једна за другом могла би се илустровати српском разговорном структуром типа *а она већ љубав девојка, дуга црна коса, зелене очи...* Аутономност реченичних компоненти се преноси и на надреченични план, па се уместо зависнослужених реченица јављају само напореднослужени реченични низови, чији се траг може тражити у савременим српским односним реченицама независнослуженог типа, као нпр. *окренути је скијали, а скијалица ником добра није донела* уместо уобичајенијег *окренути је скијали, која ником добра није донела*. Ради се о елементима такозване неконфигуративне синтаксе коју одликује одсуство реченичне хијерархије као одраз одсуства глаголске прелазности, односно глаголске рекције. Неки од трагова активно-инактивног језичког типа, које је Ј. Грковић Мејдор описала, били би, на пример 1) недоследно исказивање анафорског објекта као старосрпско – *њего ухватише и осрамише њега*, уместо *осрамише га*; 2) номиналне синтаксичке структуре какве су везе акузатива с партиципом, односно датива с инфинитивом, потпуно стране савременом српском језику; 3) *ти-ли-ест* посесивне конструкције типа *жеља ми је да те видим*; 4) имперсоналне реченичне структуре (*боли ме глава; збуни ми ушима*) као афективне конструкције у којима се (инхерентно) активним актантима преко афективног глагола стања приписује статус структурно-синтаксичких инактива и сл.

Промена старог активно-инактивног, тематски оријентисаног језичког типа у нови субјекатско-објекатски, агентивно оријентисани тип диктирана је развојем синтаксичке транзитивности као релације у којој субјекат у својству вршиоца радње преко глаголског предиката преноси своју делатељску моћ на објекат као подносиоца радње. На реченичном плану то се испољава кроз формирање строго хијерархизоване структуре с глаголским центрипеталним језгром,

али и с развијеном предикатском и именском синтагмом, што су одлике такозване конфигуративне синтаксе. Такво типолошко прекомпоновање оставља трага на свим нивоима језичке структуре. Аутор то на врло уверљив начин показује кроз читав низ синтаксичко-семантичких промена, као што су 1) граматикализација номинатива као падежа субјекта; 2) граматикализација акузатива као падежа објекта; 3) стабилизација прилошке падежне, односно предлошко-падежне парадигме; 4) развој паратаксе и хипотаксе; 5) појава транзитивног *habeo* посесивног модела типа *имам жељу да ње видим*; 6) смена видског глаголског система системом глаголских времена (у који се уклапа и граматикализација споја *хѣиѣти* с инфинитивом у функцији футура I); 7) стварање флективног компаратива с постпонованим „стандардом“ исказаним предлошко-падежном конструкцијом и сл.

3.2. На темељу савремене лингвистичке типологије настало је поглавље *Синтаксичке структуре као показатељи типолошких промена у књизи Узроци и механизми синтаксичких промена у српском језику* (Павловић 2013: 9–136). Ту су размотрени основни синтагматски и парадигматски показатељи кретања старосрпске синтаксе од прасловенског, доминантно неконфигуративног система са мање-више испољеном аутономношћу реченичних компоненти ка новом српском конфигуративном систему са строго хијерархизованом и централизованом реченичном структуром. Развој конфигуративности третира се као површински одраз вишевековног типолошког хода од праиндоевропског активно-стативног језичког система до савременог номинативно-акузативног.

На синтагматском плану ово се кретање најпотпуније испољава 1) кроз промену положаја енклитика, 2) кроз формирање предикатске синтагме с постпонованим објектом у односу на глагол, те 3) кроз хомогенизацију елемената именске синтагме и стабилизацију њиховог положаја у односу на именичко језгро. На парадигматском плану синтаксичка конфигуративност доноси смену прасловенске једнодимензионалне (директивне) просторне падежне парадигме у српску дводимензионалну (директивно-позициону) парадигму, што се на синтагматском плану огледа у развоју предлошко-падежних конструкција, тј. предлошке фразе, како би рекли Џ. Хјусон и В. Бубеник (2006).

Промена положаја енклитика, регистрована у најстаријим српским споменицима XII и XIII века, последица је потискивања старог неконфигуративног, вакернагеловског принципа (по коме су енклитике

везиване за другу позицију у реченици иза првог акцентованог члана) уз афирмацију новог конфигуративног, фразног принципа (по коме се енклитике везују за глаголско језгро предикатске фразе или за именичко језгро именичке фразе, напуштајући притом постиницијалну реченичну позицију). То би се могло илустровати савременим српским односом где архаични, вакернагеловски редослед *Тај МЕ ЈЕ човек седе браде научио њамејџи* губи виталност пред конфигуративним фразним редоследом *Тај човек седе браде научио МЕ ЈЕ њамејџи*. У последњем примеру заменичка и глаголска енклитика (*ме је*) као део предикатске фразе измештају се из постиницијалне реченичне позиције како би се обезбедила хомогеност именске фразе (*џај човек седе браде*), али и како би се елементи предикатске фразе везали за глаголско језгро (*научио ме је њамејџи*).

Наведени пример јасно показује тежњу синтаксичког система за конституисањем, с једне стране, предикатске фразе с глаголом као фразним, али и реченичним центрипеталним језгром и, с друге стране, именске фразе с именицом као управним центром. Чињеница да је *субјекатјско-глаголско-објекатјски* (тј. SVO) модел низања реченичних конституената у старосрпским повељама и писмима насталим до 1250. године потврђен у 43,2% случајева, а у оним насталим током наредних пет деценија у 57,7% случајева недвосмислено указује на то да је српски језик већ током првог века постојања писмености био јасно усмерен ка стабилизацији конфигуративне, централизоване реченице, генерисане развојем глаголске транзитивности. Осим тога, формира се и именска фраза, тако да се у првом столећу развоја српске писмености примери нехомогене, разбијене именске синтагме типа *ЗЛА да џи не учинимо НИКОЛЕГА* јављају тек у ретким изузецима (у око 4% случајева).

Потврде слободних падежа с просторним значењем из настаријих словенских писаних споменика показују да је прасловенска просторна падежна парадигма била једнодимензионална, тј. директивна јер се падежном формом простор оквирно одређује као место реализовања неусмерене или усмерене радње без прецизирања позиције. Унутрашњост, спољашњост или тип спољашњости није исказиван предлозима (јер они као категорија нису ни постојали) већ прилозима, а потом и глаголским префиксима. Ту одлику неконфигуративних језичких система уочио је још А. Белић (1998: 92), сликовито тумачећи: „конструкција **идем куће* некад је значила ‘идем од куће’; томе се додавало *из* у прилошком значењу **идем куће из*, што је значило: ‘идем [од] куће из унутрашњости [њене]’“. Конверзијом

прилога у предлоге формирају се предлошко-падежне конструкције, па самим тим и дводимензионална просторна падежна парадигма у којој се, по правилу, падежом идентификује неусмереност или усмереност и њен тип, а предлогом просторна позиција.

Конституисање субјекатско-објекатског, агентивно оријентисаног типа језика с развијеном синтаксичком транзитивношћу, односно конфигуративном синтаксом одраз је, по свему судећи, промене човековог доживљаја света. Преласком из натуразма, односно анимизма у политеизам, а потом и у монотеизам човек почиње препознавати делатне силе – пре свега Бога као вршиоца радње чији се ефекти уочавају на објектима као подносиоцима радње. Глаголска радња прелази са вршиоца на подносиоца, па прелазност, односно транзитивност постаје релевантно језичко обележје глагола. Настанком првих држава човек се почиње доживљавати као све битнији фактор универзума, који на стварност може деловати независно од тога да ли је постао делатан укравши моћ боговима, или му је ту моћ Бог даривао. Неће, стога, бити случајно да се развој елемената новог субјекатско-објекатског система може пратити од првих писаних споменика који настају с првим држава индоевропског света. Носиоци власти преко државне администрације писмено фиксирају своје заповести из којих се ишчитавају елементи новог концепта света у коме човек у име богова или Бога делатно уређује природу и друштво прилагођавајући их својим потребама. На основу реченог сасвим је јасно да дијахроно кретање језика од једне ка другој типолошкој доминанти има своју когнитивну основу, што недвосмислено указује на значај дијахроне когнитивне лингвистике у тумачењу језичких промена.

4. СРПСКИ ЈЕЗИК У СВЕТЛУ ДИЈАХРОНЕ КОГНИТИВНЕ ЛИНГВИСТИКЕ. Према налазима М. Винтерс (2010) дијахроно усмерена когнитивнолингвистичка истраживања развијају се од осамдесетих година прошлог столећа,³⁰ када су се у фокусу научних интересовања дијахроничара нашли: 1) *теорија прошлости* и категоризација стварности на темељу прототипа као основ дијахроне реинтерпретације постојећих језичких јединица и настанка нових језичких категорија (уп. GEERAERTS 1983, WINTERS 1987);³¹ 2) *семантичко ширење*, односно

³⁰ О развоју когнитивне лингвистике и њеној примени у проучавању српског језика у синхроној перспективи детаљно је писано пре једне деценије (ПИПЕР 2006).

³¹ Преглед учења о категоризацији од Л. Витгенштајна до Е. Рош (1975, 1977), која је и формулисала теорију прототипа, даје Џ. Лејкоф (1987: 12–57).

семантичка екстензија као основ језичке промене (уп. SWEETSER 1982; TRAUGOTT 1982, 1985) и 3) *веза синхроније и дијахроније* као домена испољавања људске когниције (уп. SWEETSER 1990).

Дијахроничари склони теорији прототипа у језичкој промени виде резултат семантичких реинтерпретација одређене језичке јединице као прототипа, чиме се радијално умножавају чланови скупа језичких елемената (уп. LAKOFF 1987: 83–84) организованих око преосмишљавањег језгра. У процесу семантичког ширења новонастали скупови језичких елемената могу се преклапати (потпуно или делимично) или пак делити, што резултира настанком читавог низа прелазних језичких јединица. Управо стога дијахроничарима инспирисаним теоријом прототипа постаје јасно да се граматичке категорије концептуализују аналогно бојама, те да их у том смислу (противно аристотеловској логици) ни у еволутивној перспективи не треба третирати као строго ограничене датости (KEMMER 1992).³²

Како је људски разум – по Џ. Лејкофу и М. Џонсону (1999: 4) – метафоричан, имагинативан и емоционално ангажован, па у том смислу и нехотичан,³³ кључни механизми у процесу семантичког ширења прототипа су различити типови когнитивних аналогија, а пре свега *метафоричко мапирање* семантички простијих језичких структура на оне семантички сложеније по принципу сличности (уп. DIRVEN 1985; LAKOFF 1987; SWEETSER 1990), те *мејонимијско повезивање* појмова по принципу контактности (уп. ULLMANN 1959; ДРАГИЋЕВИЋ 2010). Метафоричком реинтерпретацијом једне језичке јединице у конкретном језичком контексту, односно синтагматском низу, та језичка јединица постаје нови члан одређене граматичке или лексичке парадигме, што је показатељ поступног, еволутивног кретање целокупног језичког система. Тако, на пример, у домену историјске синтаксе метафоричко мапирање изворног домена на циљни домен може довести до синтаксичке реанализе, као једног од кључних механизма синтаксичке промене. Удруживањем предлошко-падежне конструкција *у + ген* с ознаком људског бића као њеним лексичким експонентом стварају се синтагматски услови за реана-

³² Како примећују Џ. Лејкоф и М. Џонсон (1999: 18), човек се развијао категоришући, али је и сама способност категоризовања еволуирала, што је и услов опстанка човека као врсте. Еволуирање човекових моћи категоризовања нужно оставља трага и у језику као променљивом систему категорија.

³³ Уп.: „Reason is not completely conscious, but mostly unconscious. Reason is not purely literal, but largely metaphorical and imaginative. Reason is not dispassionate, but emotionally engaged.”

лизу (уп. HARRIS – CAMPBELL 1995: 50–51) једне старе примарно просторне конструкције (типа у *мрамора њива*) у посесивни синтаксички израз (типа *ако би се нашао син у госйодина војводе Сийейана*). Екстензијом, а потом и генерализацијом (уп. HARRIS – CAMPBELL 1995: 51) конструкција *у + ген* улази у парадигму синтаксичких средстава за исказивање посесије, да би се временом повлачила из просторне падежне парадигме (уп. ПАВЛОВИЋ 2013) – данас српски језик не зна за старосрпске конструкције типа у *мрамора њива* с просторним значењем. Повлачењем једне језичке јединице из датог скупа отвара се простор за настанак нове јединице. Тако у старосрпском језику уместо просторног *у + ген* настаје нова конструкција *кон + ген*, у којој је предлог *кон* прекатегоризована именица, данас очувана само као лексички корен у речима *КОНац*, *ОКОНчајџи* и сл.³⁴ Попредложена именица *кон*, доспевши у предлошку парадигму, уподобљава се елементима система оријентационих предлог *йред*, *над*, *йод*. Овај пример сликовито показује како метафоризација и метонимизација као когнитивни механизми доводе до реанализе као механизма синтаксичке промене, којом се отвара простор за нове ланчане измене.

Дијахроничари когнитивног усмерења језичку синхронију посматрају као слику непрестаног дијахроног хода датог језика – профил конкретне језичке јединице у синхроном тренутку увек је одраз друготрајних дијахронијских процеса, што значи да се у синхронији једног језика увек огледа његова дијахронија.³⁵ У сваком синхроном пресеку конкретни језик представља складан спој а) доминантних

³⁴ У једном периоду развоја српскога језика (на једном његовом синхроном нивоу) лексема *кон* припадала је двома граматичким категоријама – именичкој и предлошкој, а статус јој је дефинисан у синтагматском низ. Деловањем механизма *мејџонимјског йовезивања* појмова по принципу контактности именица *кон* у значењу 'периферија конкретног оквира' добија статус предлога *кон* у значењу 'непосредна близина конкретног оквира', управо онако како у савременом српском језику лексема *крај* као елемент две категорије покрива иста значења. Дакле, границу међу двома категоријама једна језичка јединица с двоструком синтагматском интерпретацијом чини меком или фазичном (РАДОВАНОВИЋ 2015), све дотле док је парадигматика не смести у једну категорију, „припремајући се“ за нове синтагматске реинтерпретације и нужне прекатегоризације.

³⁵ Управо на бази Јакобсонове критике структуралистичког опонирање синхроније и дијахроније, односно статичности и динамичности, И. Рафаели (2009: 29–54) – у духу дијахроне когнитивне лингвистике – истиче да свака језичка промена (која се нужно дијахроно испољава) отпочиње као иновација у конкретној језичкој употреби, те је у том смислу изворно синхрона.

елемената актуелног језичког система, б) периферних остатака претходних језичких нивоа, тј. архаизама и в) рубних најава будућих језичких померања, тј. иновација (уп. ПАВЛОВИЋ 2013). У свакој се синхронији, дакле, преплићу прошлост, садашњост и будућност конкретног језика.

Дијахрона когнитивна лингвистика ипак није потпуна новина, већ пре ревитализација и системска разрада предструктуралистичких учења чије замјетке налазимо у самим зачецима лингвистике као науке. Тако, на пример, Ј. А. Хартунг још у првој половини XIX stoleћа сасвим у духу теорије когнитивне метафоре (антиципирајући је свакако) констатује да *народ њоуџи њесника гради језик кроз метјафору* (1831: 4).³⁶ Ова је идеја актуелна и код младограматичара, па тако Х. Паул (1909: 94) метафору препознаје као једно од најважнијих средстава у формирању израза за комплексне идеје којима недостају одговарајуће ознаке.³⁷ Гносеолошке основе учења о метафори даје класична немачка филозофија (уп. ПАВЛОВИЋ 2013), односно спознајнотеоријска оријентација нововековне филозофије, која још од Џ. Лока промовише идеју „да проучавање наших спознајних способности може и треба да претходи сваком другом филозофском подухвату“ (PETROVIĆ 1962: VIII).

4.1. Теоријско-методолошки поставке когнитивног приступа језику у србистици се могу пратити од самих зачетака тог контекстуалнолингвистичког усмерења, првенствено, кроз радове М. Ивић, која још седамдесетих година прошлога stoleћа учува да су „психолошки фактори, фактори културе и друштва поново ушли у орбиту непосредне пажње при научном разматрању језика“ (1975: 831). За српску историјску лингвистику од посебног су значаја њене студије посвећене развоју значења појединих лексема у контексту развоја мишљења и промене културних образаца. Вероватно не случајно,

³⁶ Уп.: „denn das Volk bildet, wie die Dichter, die Sprache durch Metaphern weiter“. Хартунгово запажање сасвим је у духу идеје Џ. Лејкофа и М. Џонсона (1980: 6): „The most important claim we have made so far is that metaphor is not just a matter of language, that is, of mere words. We shall argue that, on the contrary, human thought processes are largely metaphorical. This is what we mean when we say that the human conceptual system is metaphorically structured and defined. Metaphors as linguistic expressions are possible precisely because there are metaphors in a person's conceptual system.“

³⁷ Уп.: „Die Metapher ist eines der wichtigsten Mittel zur Schöpfung von Benennungen für Vorstellungskomplexe, für die noch keine adäquaten Bezeichnungen existieren“.

посебна пажња у тим истраживањима посвећена је називима боја.³⁸ Тако, на пример, М. Ивић објашњава да лексема *рујни* у колористичко семантичко поље продире управо метафоризацијом придева *рујан* изведеног од именице *руј*, као ознаке биљке која с јесени мења боју лишћа од жуте, преко наранџасте до пламено црвене (*рујно вино* ‘вино као руј’) (2000: 21–28). С друге стране, перцептивно докучиви антонимски пар *бело* и *црно* метафоризацијом се из семантичког поља боја као изворног домена преноси у циљни домен људских особина, па се *бело* поима као морално исправно, а *црно* као морално неисправно (1995: 15–16).³⁹

4.2. Постулате дијахроне когнитивне лингвистике Ј. Грковић-Мејдор примењује првенствено у сагледавању развоја српског апстрактног појмовника, што је предочено кроз више студија објављених у књигама *Сјиси из исјоријске лингвистике* (2007а: 311–373) и *Исјоријска лингвистика (когнитивно-типолошке студије)* (2013: 219–388). У процесу семантичких промена кључна улога се приписују *метафоризацији*, *категоризацији* и *принципу раста*. Метафорама човеков ум асоцијативно и аналошки тумачи и категоризује нова искуства старим, испољавајући управо преко употребљених језичких јединица доживљај комплекснијих когнитивних садржаја. Принципом раста омогућен је, притом, развој апстрактних садржаја из њихових конкретних еквивалената, односно кретање од чулне спознаје ка менталној спознаји.

У програмски постављеном огледу *Когнитивне основе семантичке промене* (2013: 219–245) истиче се да човек при концептуализацији комплексних идеја и њихових језичких ознака полази од представа о сопственом телу и његовом месту у окружењу и интер-

³⁸ Треба подсетити да управо С. Кемер (1992) – једно од водећих имена у домену дијахроне когнитивне лингвистике – истиче да се граматичке категорије конституишу аналогно бојама, те да им и треба научно приступати имајући у виду тај когнитивни паралелизам. А М. Ивић (1995: 15) – сасвим у духу когнитивног приступа језику – о фазичности антонимског колористичког пара *бело* ~ *црно* истиче: „‘бело’ и ‘црно’ се перцептивно и психолошки доживљавају као два међусобно супротстављена екстрема у низу постојећих колористичких датости, а индивидуалитети ових су устројени и по критерију растуће/оппадајуће светлине, односно тамноће“.

³⁹ „Милка Ивић је присталица когнитивизма“, како истиче Р. Драгићевић (2008: 235), „али се не може рећи да је она у потпуности и представник те теорије“. Концептуално она прхвата идеје когнитивизма, али у методолошко-терминолошком смислу остаје аутономна у односу на њега, мада јој нису страни термини типа *ментално стајаљиније*, *менталне очи* и сл.

акцији с тим окружењем, што је сасвим у складу с учењем о *схемама* и *когнитивним примитивима* као компонентама визуелне перцепције, односно менталних слика познатих већини култура и језика (уп. TALMY 1983, LANGACKER 1987).⁴⁰ Тако се, на пример, „семантичким кретањем” когнитивног примитива *йрав* с првобитним значењем ‘физички прав’ добијају сложени појмови исправности и у физичком и у моралном смислу, као *йраво*, *йравда*, *йравило*, *йравилан*, *исйраван* и сл., док од примитива *крив* с првобитним значењем ‘физички крив’ настају појмови одступања од *йравог* у физичком и у моралном смислу, као *кривац*, *кривица*, *кривићи*. По истом принципу успостављају се метафоричке релације између *лук* и *лукав*, *блудићи* и *блуд* и сл. Стари когнитивни концепти откривају се, дакле, етимолошким рашчлањивањима. Анализом појма *греха*, *здравља*, формула заклињања, односно формула с придевом **сѣль* реконструишу се прастари културни слојеви базирани на митском мишљењу, а настали у свету у коме је магијски ритуал био саставни део живота његових носилаца.

И сам развој транзитивности – који је генератор типолошког хода језичког система од активног ка номинативном типу – Ј. Грковић-Мејдор тумачи из когнитивне перспективе уочавајући да тај развој иде поступно од концепта „физичког ‘преношења’ радње на објекат до метафорички схваћеног ‘преношења’ у случају глагола менталних стања и процеса” (2013: 25).

4.3. На сличним теоријско-методолошким основама настало је и поглавље *Синѣаксичке сѣрукѣуре као слике свѣѣа* у књизи *Узроци и механизми синѣаксичких йромена у срѣском језику* (ПАВЛОВИЋ 2013: 137–272).

Огледом *Просѣорна мѣѣафора као когнитивни механизам консѣѣѣуисања нейпросѣорних йадежних сисѣема* (ПАВЛОВИЋ 2013: 173–272) показано је како се непросторни падежни синтаксичко-семантички системи у српском језику конституишу метафоричким реинтерпретацијама изворних просторних значења.⁴¹ Наиме, на бази

⁴⁰ Према Г. Лејкофу (2012: 775): „These are universal cognitive structures, either there at birth or developed very early. They structure visual perception, motor action, and mental images, and they are used in the semantics of natural language. The spatial relation cogs include structures like Source-Path-Goal, Containment (with Interiors, Exteriors, and Boundaries), Contact-Noncontact, Near-Far, Around, Along, Across, In Front Of, Behind, Beside, At, Toward, and so on”.

⁴¹ Ова је анализа примарно инспирисана *ѣеоријом семанѣичких локализација* П. Пипера (2001), па преко ње и когнитивнолингвистичком научном парадигмом.

мисаоних асоцијација и аналогија, које обезбеђују разумевање једног циљног појма посредством другог изворног појма, падежне конструкције као синтаксички изрази просторних односа шире своје примарно зачење у одговарајућем синтагматском контексту, да би се потом с новом семантиком уклапале у нове синтаксичке парадигме временског, начинског, узрочног, намерног, погодбеног или допушног типа.

Директивни просторни семантички параметри – локативност, аблативност, просекутивност и адлативност – имају категоријални потенцијал пошто се сложени, непросторни семантички домени по правилу концептуализују као доминантно усмерени или као доминантно неусмерени. За изворни домен локативности, тј. неусмерености асоцијативно се везује првенствено временска локализација, а сасвим ретко начин и узрок. Асоцијативну везу с доменом аблативности испољава одмеравање времена од леве граничне тачке, а спорадично начин, узрок и намера. Пресекутивно су концептуализовани начин, узрок, а спорадично и погодба. За изворни домен адлативности (тј. циљности) асоцијативно се везује одмеравање времена од десне граничне тачке, затим намера, узрок, погодба, допусност и сасвим спорадично начин.⁴²

Позициони семантички параметри – унутрашња контактност, спољашња контактност и неконтактност – по правилу имају супкатегоријални карактер будући да нијансирају тип релација у апстрактним семантичким доменима. У временском семантичком пољу контактнo обележене падежне конструкције упућују на контактност између објекта локализације и временског оријентира, док неконтактнo обележени падежни модели указују на мимоилажење објекта локализације и временског оријентира, задржавајући мање-више концептуална својства изворног, просторног домена. У циљним доменима начина, узрока, намере, погодбе, допусности позициони семантички параметри (као изрази контактности објекта локализације и просторног оријентира) метафорички се мапирају као изрази степена

⁴² Када се посматра учесталост појединих падежних конструкција у апстрактним, непросторним семантичким доменима, долази се до занимљивог податка да је у средњовековном српском узрок као и начин био исказиван падежним конструкцијама којим се примарно исказује правац, односно пут кретања, а не полазна тачка кретања. То значи да је узрок код средњовековног Србина поиман као факат који прати радњу, односно као факат на који радња наилази током своје реализације, а не као оно из чега радња произилази као последица, како нам то предочава савремена научна слика света.

повезаности двеју ситуација – управне и одредбене, тј. управне и начинске, управне и узрочне, управне и погодбене и сл. За унутрашњу контактност асоцијативно се везује максимална хомогенизованост управне и одредбене ситуације (када обе ситуације имају исти субјекат), док се неконтактност мапира као максимална хетерогенизованост управне и одредбене ситуације (када корелативне ситуације имају различите субјекте).

Као што се апстрактни појмовник гради семантичким реинтерпретацијама когнитивних примитива, тако се и апстрактне синтаксичке категорије изграђују семантичком екстензијом простих синтаксичких односа, пре свега оних просторног типа. То је логична последица чињенице да су просторни концепти *унушар*, *изван*, *исјред*, *иза*, *изнад*, *исјод* настајали као израз човекових представа о његовој позиционираности у простору. Не случајно, управо проучавањем просторних релација формулисан је појам когнитивног примитива, па тако Џ. Лејкоф (2012: 775) у том контексту помиње *извор-йуш-циљ*, *оквир са унушрашњошћу*, *сјољашњошћу* и *границама*, *конйакћносћ-неконйакћносћ*, *близу-далеко*, *исјред-иза*, *изада-исјод* и сл.⁴³ Исти когнитивни механизам који је, на пример, омогућио интерпретацију примитива *йрав* у комплексне појмове *йраво*, *йравда*, *йравило*, стоји и у основи реконцептуализације *йросйорног циља у намеру* или *йушанье у начин*, односно *узрок*. Синтаксички системи изграђују се по принципима својственим настајању лексичких система.

Феномен иконичности у језику убраја се међу базичне концепте когнитивне лингвистике (LANGENDONCK 2007: 394–418),⁴⁴ те је у огледу *Иконичносћ у сйаросрйској синйакси* (ПАВЛОВИЋ 2013: 139–172) анализиран степен „огледања“ ознаке у означеном у домену старосрпске хипотаксе и падежних система. Уочено је да се старосрпске хипотактичке структуре у начелу устројавају као дијаграмски икони детерминисани принципом хронолошке или пак хијерархијске секвентивности. Тако принцип хронолошке секвентивности доминира у структурирању сложених реченица с временском, погодбеном, концесивном и намерном клаузом, док принцип хијерархијске секвентивности преувлађује у сложеним реченицама са допунском,

⁴³ Уосталом, управо еволутивни психолози когнитивне оријентације истичу: „Spatial and language abilities are two cornerstones of research in cognitive psychology and cognitive neuroscience” (PLATEK, KEENAN и др. 2007: 327).

⁴⁴ Уп.: „topics of special interest for Cognitive Linguistics include [...] the functional principles of linguistic organization (such as iconicity and naturalness)” (GEERTS – CUYCKENS 2007: 4).

узрочном и поредбеном клаузом. У старосрпској падежној парадигматици иконичност се испољава пре свега преко принципа квантитета. Наиме, што је дата – падежом исказана – семантичка категорија „природнија” количина језичких средстава потребних за њено изрицање је мања, и обрнуто. Зато су маркиране падежне конструкције (на пример, падежи индиректног објекта, оријентационе просторне падежне конструкције и сл.), структурно сложеније и ређе од немаркираних падежних конструкција (на пример, падежа директног објекта, локационих просторних падежних конструкција и сл.). Стиче се утисак да се иконичност као когнитивни механизам у језику периодично активира афирмишући или разграђујући резултате гласовних промена, аналогича и граматикализација, што је и очекивано ако се има у виду да је употреба језика константан процес смењивања имитација и креација (уп. НАЙМАН 2008: 45).

5. ЗАКЉУЧАК. Српска историјскојезичка истраживања на почетку XXI stoleћа врло су разноврсна у теоријско-методолошком, концептуално-терминолошком и тематском смислу. Према томе да ли је језички споменик у центру пажње или се он узима само као корпусни извор фокусиране језичке појаве, ова су истраживања доминантно филолошка или доминантно лингвистичка. Према оријентисаности на језички систем или на језичку употребу, те су студије микролингвистички или макролингвистички постављене. Према нивоима које писани споменик може пружити истраживању писмености и језика, србистичке историјскојезичке анализе и данас захватају мање или више у палеографију, ортографију, фонетику, односно фонологију, морфологију, синтаксу, дериватологију и лексикологију, па спорадично и у анализу надреченичних (текстуалних) целина. Мада таква разуђеност отежава извођење синтетичког суда о општем научном профилу српских историјскојезичких истраживања на почетку XXI stoleћа, чини се да би синтетичко уопштавање било најближе истини уколико се каже да су та истраживања фазично позиционирана негде између филолошког и лингвистичког теоријско-методолошког, тематског и терминолошког концепта, а то би конкретно значило – ако се пође од ставова М. Радовановића (1986: 16, 2015) – негде између научне усредсређености „на фиксирани језик“ и „језик схваћен као процес“, на језичку статику и језичку динамику, на језичко стање и језичко догађање, на опис и објашњење, на језичку чињеницу и језичко тумачење, на последицу и узрок, на језичку појединост или системско устројство. У појединачним студијама преовладава један или други научни прототип, али су савим ретке

студије у којима не би било компоненти и једне и друге научне парадигме. Савремена су српска историјскојезичка истраживања синхрони одраз једног дијахроног научног хода који траје столеће и по и који је трпео и синтетизовао различите утицаје од компаративистичких, преко младограматичарских и структуралнолингвистичких до оних мање или више савремених интердисциплинарно постављених, антиципираних углавном још у XIX веку, а актуелизованих у постгенеративистичкој епоси, последњих деценија прошлога века.

Цитирана лијература

- Алџановић, Јелена. *Кондензација адвербијалних значења у књижевном језику код Срба у XIX веку*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2008.
- Белић, Александар. *Општи лингвистика. О језичкој природи и језичком развоју. Књига I и II*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1998.
- Белић, Александар. *Историја српског језика. Фонетика. Речи са деklinацијом. Речи са конјугацијом*. Београд: Завод за издавање уџбеника, 1999.
- Белаковић, Исидора. *Партиципийски пасив у књижевном језику код Срба у XIX веку*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2008.
- Белаковић, Исидора. *Терминологија код Срба у 18. и 19. веку (математичка географија и картографија)*. Нови Сад: Два пера, 2017.
- Белаковић, Исидора, Ирена Цветковић Теофиловић, Александар Милановић (прир.). *Речник славеносрпског језика. Огледна свеска*. Нови Сад: Матица српска, 2017.
- Гамкрелидзе, Тамаз Валеријанович, Вячеслав Всеволодович Иванов. *Индоевропски језик и индоевропејци I–II*. Тбилиси: Издаваштво Тбилиског универзитета, 1984.
- ГПБ: *Грађа о прошлости Босне I–(2008–)*.
- Грицкат, Ирена. *О перфекту без помоћног глагола у српскохрватском језику и сродним синтаксичким појавама*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 1954.
- Грковић-Мелџор, Јасмина. *Језик „Псалтира“ из шtamпарије Црнојевића*. Подгорица: ЦАНУ, 1993.
- Грковић-Мелџор, Јасмина. *Списи из историјске лингвистике*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2007а.
- Грковић-Мелџор, Јасмина. „Језик српске средњовековне писмености: достигнућа и задаци.“ Сreto Танасић (ур.). *Шездесет година институту за српски језик САНУ. Зборник радова I*. Београд: Института за српски језик САНУ, 2007б, 249–266.
- Грковић-Мелџор, Јасмина. *Историјска лингвистика (когнитивно-психолошке студије)*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2013.

- Даничић, Ђ[уро]. *Рјечника из књижевних сѣарина срѣских*. I–III. Биоград: Државна штампарија, 1863–1864.
- Даничић, Ђ[уро]. *Историја облика срѣскога или хрвајскога језика до свршејка XVII вијека*. Биоград: Државна штампарија, 1874.
- Даничић, Ђ[уро]. *Основе срѣскога или хрвајскога језика*. Биоград: Државна штампарија, 1876.
- ДРАГИН, Наташа. *Језик Теодосијевог Жиѣија свѣјог Саве у ѣрејису монаха Марка из XIV века*. Нови Сад: Тиски цвет, 2007.
- ДРАГИН, Наташа. *Сѣоменици срѣкословенске ѣисменосѣи: језик и ѣексѣологија*. Нови Сад: Тиски цвет, 2013.
- ДРАГИЋЕВИЋ, Рајна. *Лексикологија срѣског језика*. Београд: Завод за уѣбенике, 2010.
- ЂОРЂЕВИЋ, Ђорђе С. „Матија Дивковић. Прилог историји српске књижевности XVII века“. *Глас срѣске краљевске академије* LI (1896): 30–139.
- ЂОРЂЕВИЋ, Ђорђе С. „Матија Дивковић. Прилог историји српске књижевности XVII века“. *Глас срѣске краљевске академије* LIII (1898): 30–139.
- ЂОРЂЕВИЋ, Пера. „Прилози за синтаксу српскога језика. I. О падежима без предлога“. *Гласник Срѣског ученог друшѣва* 68 (1889а): 110–198.
- ЂОРЂЕВИЋ, Пера. „Прилози за синтаксу српскога језика. I. О падежима без предлога“. *Гласник Срѣског ученог друшѣва* 69 (1889б): 1–96.
- ЖУРАВЛЕВ, Владимир Константинович. *Диахроническая морфология*. Москва: Едиториал УРСС, 2004.
- ИВИЋ, Милка. *Значења срѣскохрвајског инсѣрументѣала и њихов развој. Синѣтаксичко-семантичка сѣудија*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 1954.
- ИВИЋ, Милка. „Узрочне конструкције због, од, из у савременом књижевном језику“. *Наш језик* V/5–6 (1953): 186–194.
- ИВИЋ, Милка. „Из проблематике падежних временских конструкција“. *Јужнословенски филолог* XXI/1–4 (1955–1956): 156–214.
- ИВИЋ, Милка. „Лингвистика у овим садашњим, седамдесетим годинама“. *Летопис Матице српске* 416/6 (1975): 827–832.
- ИВИЋ, Павле. *О језику некадашњем и садашњем*. Београд – Приштина: БИГЗ – Јединство, 1990.
- ИВИЋ, Павле. *Изабрани огледи II. Из историје срѣскохрвајског језика*. Ниш: Просвета, 1991.
- ИВИЋ, Павле. *Преглед историје срѣског језика*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 1998.
- ИВИЋ, Павле, Вера Јерковић. *Правойис срѣскохрвајских ћирилских ѣовела и ѣи-сама XII и XIII века*. Нови Сад: Институт за јужнословенске језике, 1981.
- ЈЕРКОВИЋ, Вера. „Средњовековне ортографске школе код Срба“. *Југословенски семинар за сѣране слависѣе* 31 (1980): 19–29.
- ЈЕРКОВИЋ, Вера. „Српкословенска норма у гласовном и морфолошком систему“. *Југословенски семинар за сѣране слависѣе* 33–34 (1984): 55–66.

- Јовић, Надежда. *Језик Хиландарског медицинског кодекса*. Ниш: Филозофски факултет, 2011.
- Јовић, Надежда. „Фонетске одлике путописа Андреја Петковића из 1734. године.“ *Годишњак за српски језик XXVI/13* (2013): 253–264.
- Јовић, Надежда. „О графици и правопису путописа Андреја Петковића из 1734. године.“ *Годишњак за српски језик XXVII/14* (2016a): 137–155.
- Јовић, Надежда. „Морфолошке одлике рукописа *Поклоњеније гробу Господњу* (1734) Андреја Петковића.“ *Исходишта 2* (2016b): 47–67.
- Климов, Георгий Андреевич. *Типология языков активного строя*. Москва: Наука, 1977.
- Климов, Георгий Андреевич. *Принципы контенсивной типологии*. Москва: Наука, 1983.
- Крысько, Вадим Борисович. „История индоевропейского аккузатива в «синтаксических исследованиях» А. В. Попова.“ *Вопросы языкознания № 4* (1990): 119–130.
- КУРЕШЕВИЋ, Марина. *Хијоџакићичке сѣрукѣуре у Српској Александриди: функционалности и аспекти*. Нови Сад: Филозофски факултет, 2014.
- КУРЦ, Ђосиф (ред.). *Исследования по синтаксису старославянского языка*. Прага: Издательство Чехословацкой Академии наук, 1963.
- ЛОМА, Александар (ур.). *Етимолошки речник српског језика 1–*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2003–.
- ЛОМА, Александар. *Топонимија Бањске хрисовуље*. Београд: САНУ, 2013.
- МИЛАНОВИЋ, Александар. *Језик Јована Суботића*. Београд: Филолошки факултет, 2014.
- МИШИЋ Илић, Биљана. „Историјска прагматика: нове перспективе за изучавање језика и традиције.“ *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику LVIII/1* (2015): 7–19.
- МЛАДЕНОВИЋ, Александар. *Повеље кнеза Лазара*. Београд: Чигоја штампа, 2003.
- МЛАДЕНОВИЋ, Александар. *Повеље и писма десјоџа Стефана*. Београд: Чигоја штампа, 2007.
- МЛАДЕНОВИЋ, Александар. *Историја српског језика. Одабрани радови*. Београд: Чигоја штампа, 2008.
- МОШИН, Владимир, Сима Ћирковић, Душан Синдик (прир.). *Зборник средњовековних ћириличких повеља и писама Србије, Босне и Дубровника: књига I (1186–1321)*. Београд: Историјски институт, 2011.
- НИКИТОВИЋ, Зорица. *Сложенице у оригиналним српскословенским дјелима сакралног карактера*. Бања Лука: Универзитет у Бањој Луци, Филолошки факултет, 2014.
- ПАВЛОВИЋ, Слободан. *Детерминативни падежи у старосрпској пословној правној писмености*. Нови Сад: Матица српска, 2006.
- ПАВЛОВИЋ, Слободан. *Старосрпска зависна реченица од XII до XV века*. Нови Сад – Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2009.

- ПАВЛОВИЋ, Слободан. *Узроци и механизми синџакских промена у српском језику*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2013.
- ПАВЛОВИЋ, Слободан. „Белићев теоријско-методолошки приступ историјској граматици (прилог историји србистике).“ *Научни састај слависта у Вукове дане* 45/19 (2016).
- ПИЖУРИЦА, Мато. *Језик Андрије Змајевића*. Титоград: ЦАНУ, 1989.
- ПИПЕР, Предраг. „Обележавање просторних односа предлошко-падежним конструкцијама у савременом руском и савременом српскохрватском књижевном језику.“ *Прилози проучавању језика* 13–14 (1977–1978): 1–51.
- ПИПЕР, Предраг. „О когнитивнолингвистичким и сродно усмереним проучавањима српског језика.“ Предраг Пипер (ур.). *Когнитивнолингвистичка проучавања српског језика*. Београд: САНУ, 2006, 9–45.
- ПОЛОМАЦ, Владимир. „Напомене о правопису и језику у повељи монахиње Јевгеније (кнегиње Милице) манастиру Високи Дечани.“ Татјана Суботин Голубовић (ур.). *Дечани у светлу археографских истраживања*. Београд: Народна библиотека Србије, 2012, 251–257.
- ПОЛОМАЦ, Владимир. „Напомене о правопису и језику повеље деспота Стефана манастиру Милешеви.“ Петар Влаховић (ур.). *Међународни научни скуп „Осам векова манастира Милешева“*. Милешева: Епархија милешевска Српске православне цркве, 2013, 61–68.
- ПОЛОМАЦ, Владимир. „О правопису и језику двају аката о хиландарским међама из средине XV века.“ Гордана Јовановић (ур.). *Средњи век у српској науци, историји, књижевности и уметности VI*. Деспотовац: Народна библиотека Ресавска школа, 2015, 235–253.
- ПОЛОМАЦ, Владимир. *Језик повеља и писама Српске деспотовине*. Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 2016.
- РАДОВАНОВИЋ, Милорад. *Фази лингвистика*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2015.
- РЕЙСЕР, Соломон Абрамович. *Основы текстологии*. Ленинград: Просвещение, 1978.
- РЕШЕТАР, Милан. „Језик српског Молитвеника од г. 1512.“ *Глас СКА CLXXVI* (1938): 171–239.
- САВИЋ, Виктор (прир.). *Српскословенског речника јеванђеља. Огледна свеска*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2007.
- СОЛОВЈЕВ, Александар, Владимир Мошин. *Грчке повеље српских владара. Издање Ђексцова, превод и коментари*. Београд: СКЗ, 1936.
- ССА: *Сџари српски архив* 1– (2002–).
- СТАНОЈЕВИЋ, Станоје. „Студије о српској дипломатици. XX Састављање повеља.“ *Глас СКА CLVII* (1933): 155–203.
- СТОЈАНОВИЋ, Јелица. *Оријентација и језик Бјелойолског четијоројеванђеља (13/14. вијек)*. Подгорица: Универзитет Црне Горе, 2002.
- СУБОТИЋ, Љиљана. „Из историје језика: ‘питање језика’.“ *Лингвистичке свеске* 4 (2004): 165–187.

- ХОДОВА, Капитолина Ивановна. *Падежи с предлогами в старославянском языке (опыт семантической системы)*. Москва: Наука, 1971.
- ЧИГОЈА, Бранкица. *Језик Павла Пајића, босанског фрањевца из њрве њоловине XVII века*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2001.
- ANTONIĆ, Ivana. *Vremenska rečenica*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2001.
- BAUER, Jaroslav. *Vývoj českého souvětí*. Praha: Nakladatelství Československá akademie věd, 1960.
- BLOOMFIELD, Leonard, *Language*. New York: Henry Holt, 1933.
- BRUGMANN, Karl. *Zum heutigen Stand der Sprachwissenschaft*. Strassburg: Karl J. Trübner, 1885.
- BUGARSKI, Ranko. *Jezici*. Beograd: Čigoja štampa – XX vek, 2003.
- DANIČIĆ, Gj[uro]. *Korijeni s riječima od njih postalijem u hrvatskom ili srpskom jeziku*. Zagreb: JAZU, 1877.
- DIRVEN, René. “Metaphor as a basic means for extending the lexicon.” Wolf Paprotté, René Dirven (eds.). *The Ubiquity of Metaphor in Language and Thought*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1985, 85–120.
- DRAGIĆEVIĆ, Rajna. „Leksička semantika“. Predrag Piper, Milorad Radovanović (ur.). *Lingvistika Milke Ivić*. Beograd: Biblioteka XX vek – Čigoja štampa, 2008.
- DRYER, Matthew S. “Object-Verb Order and Adjective-Noun Order: Dispelling a Myth.” *Lingua* 74 (1988): 185–217.
- GEERAERTS, Dirk. “Prototype theory and diachronic semantics: A case study.” *Indo-germanische Forschungen* 88 (1983): 1–32.
- GEERAERTS, Dirk, CUYCKENS Hubert. “Introducing Cognitive Linguistics.” Dirk Geeraerts, Hubert Cuyckens (ed.). *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*. Oxford: Oxford University Press, 2007, 3–21.
- GREENBERG, Joseph Harold. *Universals of Language*. Cambridge, MA: MIT Press, 1963.
- HAIMAN, John. “In Defence of Iconicity.” *Cognitive Linguistics* 19/1 (2008): 35–48.
- HARRIS, Alice C., Lyle CAMPBELL. *Historical Syntax in Cross-Linguistic Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press, 1995.
- HARTUNG, Johann Adam. *Ueber die Casus, ihre Bildung und Bedeutung, in der griechischen und lateinischen Sprache*. Erlangen: J. J. Palm und Ernst Enke, 1831.
- HAWKINS, John A. “Implicational Universals as Predictors of Word Order Change.” *Language* 55 (1979): 618–648.
- HAWKINS, John A. *Word Order Universals*. New York – London: Academic Press, 1983.
- HEWSON, John, Vít BUBENÍK. *From Case to Adposition: The Development of Configurational Syntax in Indo-European Languages*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2006.
- IVIĆ, Milka. *Lingvistički ogledi*. Beograd: Prosveta, 1983.
- IVIĆ, Milka. *O zelenom konju. Novi lingvistički ogledi*. Zemun – Beograd: Biblioteka XX vek – Slovograf, 1995.

- IVIĆ, Milka. *Lingvistički ogledi tri*. Zemun – Beograd: Biblioteka XX vek – Čigoja štampa, 2000.
- JEFFERS, Robert J. "Syntactic Change and Syntactic Reconstruction." William M. Christie (ed.). *Current Progress in Historical Linguistics: Proceedings of the Second International Conference on Historical Linguistics*. Amsterdam: North-Holland, 1976, 1–16.
- KEMBLE, Johannis M. *Codex Diplomaticus Aevi Saxonici. I–VI*. Londini: Sumptibus Societatis, 1839–1848.
- KEMMER, Suzanne. "Grammatical Prototypes and Competing Motivations in a Theory of Linguistic Change." Garry W. Davis, Gregory K. Iverson (eds.). *Explanation in Historical Linguistics*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1992, 145–166.
- KIPARSKY, Paul. "Concluding Statement." Elizabeth Closs Traugott, Rebecca Labrum, Susan C. Shepherd (eds.). *Papers from the Fourth International Conference on Historical Linguistics, Stanford, March 26–30 1979*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 1980: 409–417.
- KOERNER, Konrad. "On the Historical Roots of the Philology/Linguistics Controversy." Anders Ahlqvist (ed.). *Papers from the 5th International Conference on Historical Linguistics*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 1982, 404–413.
- LAKOFF, George. *Women, Fire and Dangerous Things*. Chicago: University of Chicago Press, 1987.
- LAKOFF, George. "Explaining Embodied Cognition Results." *Topics in Cognitive Science* 4 (2012): 773–785.
- LAKOFF, George, Mark JOHNSON. *Metaphors We Live By*. Chicago – London: The University of Chicago Press, 1980.
- LAKOFF, George, Mark JOHNSON. *Philosophy in the Flesh: The Embodied Mind and Its Challenge to Western Thought*. New York: Basic Books, 1999.
- LANGACKER, Ronald. *Foundations of cognitive grammar: Theoretical Prerequisites*. Stanford: Stanford University Press, 1987.
- LANGENDONCK, Willy Van. "Iconicity." Dirk Geeraerts, Hubert Cuyckens (ed.). *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*. Oxford: Oxford University Press, 2007, 3–21.
- LEHMANN, Winfred Philip. *Proto-Indo-European Syntax*. Austin: University of Texas Press, 1974.
- NICHOLS, Johanna. *Linguistic Diversity in Space and Time: Linguistic Diversity in Space and Time*. Chicago: University of Chicago Press, 1992.
- PAUL, Hermann. *Prinzipien der Sprachgeschichte*. Halle: Niemeyer, 1909.
- PETROVIĆ, Gajo. Znanje i mnjenje u filozofiji Džona Loka [predgovor]. Džon Lok. *Ogledi o ljudskom razumu I*. Beograd: Kultura, 1962, V–LXXVI.
- PIPER, Predrag. *Jezik i prostor*. Beograd: Biblioteka XX vek, 2001.
- PIPER, Predrag. „Tri decenije istraživanja o jeziku i lingvistici.” Predrag Piper, Milorad Radovanović (ur.). *Lingvistika Milke Ivić*. Beograd: Biblioteka XX vek – Knjižara Krug, 2008, 29–42.

- PLATEK, Steven M., Julian Paul KEENAN, Todd K. SHACKELFORD (eds.). *Evolutionary Cognitive Neuroscience*. Cambridge, Massachusetts – London, England: MIT Press, 2007.
- RADOVANOVIĆ, Milorad. *Imenica u funkciji kondenzatora* [Poseban otisak iz Zbornika za filologiju i lingvistiku XX/1–2]. Novi Sad: Matica srpska, 1978.
- RADOVANOVIĆ, Milorad. *Sociolingvistika*. Novi Sad: Dnevnik – Književna zajednica Novog Sada, 1986.
- RADOVANOVIĆ, Milorad. "Editor's introduction." Milorad Radovanović (ed.). *Yugoslav general linguistics*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1989, 1–12.
- RADOVANOVIĆ, Milorad. *Spisi iz kontekstualne lingvistike*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 1997.
- RAMAT, Paolo. "The (Early) History of Linguistic Typology." Jae Jung Song (ed.). *The Oxford Handbook of Linguistic Typology*. Oxford: Oxford University Press, 2011, 9–24.
- RAFFAELLI, Ida. *Značenje kroz vrijeme. Poglavlja iz dijakronijske semantike*. Zagreb: Naklada Disput, 2009.
- REŠETAR, Milan. "Die ragusanischen Urkunden des XIII.–XIV. Jahrhunderts." *Archiv für slavische Philologie* 16 (1894): 321–368.
- REŠETAR, Milan. "Die ragusanischen Urkunden des XIII.–XIV. Jahrhunderts." *Archiv für slavische Philologie* 17 (1895): 1–47.
- ROSCH, Eleanor Heider. "Cognitive Representation of Semantic Categories." *Journal of Experimental Psychology* 104/3 (1975): 192–233.
- ROSCH, Eleanor Heider. Human Categorization. Warren, Neil (ed.). *Advances in Cross-Cultural Psychology I*. London: Academic Press, 1977, 1–72.
- RÖGNVALDSSON, Eiríkur. "Old Icelandic: A Non-Configurational Language?" *North-Western European Language Evolution* 26 (1995): 3–29.
- SAUSSUR, Ferdinand de. *Course in General Linguistics* [Edited by Charles Bally and Albert Sechehaye in collaboration with Albert Reidlinger. Translated from the French by Wade Baskin]. New York: The Philosophical Library, 1959.
- SCHLEICHER, August. *Linguistische Untersuchungen. Die Sprachen Europas in systematischer Uebersicht*. Bonn: H. B. König, 1850.
- SCHLEGEL, August Wilhelm von. *Observations sur la langue et la littérature provençales*. Paris: Librairie grecque-latine-allemande, 1818.
- SHIELDS, Kenneth. "Linguistic Typology and Historical Linguistics." Jae Jung Song (ed.). *The Oxford Handbook of Linguistic Typology*. Oxford: Oxford University Press, 2011, 551–567.
- SUBOTIĆ, Ljiljana. *Istorijska lingvistika: fonološke promene i morfološke alternacije. Mladogramatičari, strukturalizam, generativna gramatika*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2002.
- SWEETSER, Eve. "Root and epistemic modals: Causality in two worlds." *Berkeley Linguistics Society* 9 (1982): 484–507.

- SWEETSER, Eve. *From Etymology to Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
- TALMY, Leonard. "How language structures space." Herbert L. Pick, Linda P. Acredolo (eds.). *Spatial Orientation: Theory, Research, and Application*. New York: Plenum Press, 1983, 225–282.
- TAVONI, Mirko. "La linguistica rinascimentale." Giulio Ciro Lepschy (ed.). *Storia della linguistica II*. Bologna: Il Mulino, 1990, 169–312.
- TRAUGOTT, Elizabeth Closs. "From propositional to textual and expressive meanings: Some semanticpragmatic aspects of grammaticalization." Winfred P. Lehmann, Yaakov Malkiel (eds.). *Directions for Historical Linguistics: A Symposium*. Austin: University of Texas Press, 1982, 245–271.
- TRAUGOTT, Elizabeth Closs. "On regularity in semantic change." *Journal of Literary Semantics* 14 (1985): 155–173.
- ULLMANN, Stephen. *The Principles of Semantics*. Glasgow – Oxford: Jackson Son & Company – Basil Blackwell, 1959.
- VEČERKA, Radoslav. *Syntax aktivních participií v staroslověnině*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1961,
- VEČERKA, Radoslav. *Altkirchenslavische (altbulgarische) Syntax. I. Die lineare Satzorganisation*. Freiburg im Breisgau: U.W. Weiher, 1989.
- VEČERKA, Radoslav. *Altkirchenslavische (altbulgarische) Syntax. II. Die innere Satzstruktur*. Freiburg im Breisgau: U.W. Weiher, 1993.
- VEČERKA, Radoslav. *Altkirchenslavische (altbulgarische) Syntax. III. Die Satztypen: Der einfache Satz*. Freiburg im Breisgau: U.W. Weiher, 1996.
- WEBELHUTH, Gert. "German is Configurational." *The Linguistic Review* 4 (1984–1985): 203–246.
- WINTERS, Margaret E. "Syntactic and semantic space: The development of the French subjunctive." Anna G. Ramat, Onofrio Carruba, Giuliano Bernini (eds.). *Introduction 27 Papers from the VIIth International Conference on Historical Linguistics (Pavia, 9–13 September 1985)*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1987, 407–418.
- WINTERS, Margaret E. "Introduction: On the Emergence of Diachronic Cognitive Linguistics." Margaret E. Winters, Heli Tissari, Kathryn Allan (eds.). *Historical Cognitive Linguistics*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 2010, 3–27.

Слободан Павлович

СЕРБСКАЯ ИСТОРИЧЕСКАЯ ЛИНГВИСТИКА В НАЧАЛЕ XXI ВЕКА

Резюме

В статье дается обзор основных теоретических, методологических и тематических подходов, используемых в исследованиях по истории сербского языка

в начале XXI века. Наряду с филологической и/или структурно-лингвистической ориентацией существуют также объяснительные исследования, проведенные в рамках когнитивной лингвистики и лингвистической типологии. В то время как филологические и структурно-лингвистические описания отвечают на вопрос *что происходит в языке*, объяснительные (когнитивные и типологические) исследования стремятся ответить на вопрос *почему и как совершаются наблюдаемые процессы*. Таким образом, объяснительные историко-лингвистические исследования пытаются раскрыть причины и механизмы языковых изменений

Ключевые слова: история сербского языка, филология, структурная лингвистика, лингвистическая типология, когнитивная лингвистика.

Slobodan Pavlović

SERBIAN HISTORICAL LINGUISTICS
AT THE BEGINNING OF THE 21ST CENTURY

Summary

The article provides an overview of the key theoretical, methodological and thematic approaches applied in Serbian historical language studies at the beginning of the 21st century. This is a time in which alongside the philological and (or) structural linguistic research orientation, there are also explanatory studies conducted within the framework of cognitive linguistics and linguistic typology. While philological and structural linguistic descriptions may ask *what happened in a language*, explanatory (cognitive and typological) studies seek to ask *why and how something happened*. Explanatory historical linguistic studies, therefore, set out to explain the causes and mechanisms of language changes.

Keywords: history of the Serbian language, philology, structural linguistics, linguistic typology, cognitive linguistics.